महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे

कृतिपुस्तिका

इयत्ता ११ वी

विषय - संस्कृत

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ,
बालचित्रवाणी शेजारी, भांबुर्डा, पुणे -४११ १०४

अनुक्रमणिका

* प्रस्तावना	०३
* इयत्ता ११ वीच्या कृतिपत्रिकेमध्ये असलेले बदल	०६
* प्राश्निकांसाठी सूचना	०९
* पाठनिहायाः कृतयः– गद्यविभागः	११
* पाठनिहायाः कृतयः– पद्यविभागः	२३
* परिशिष्टम्	३०
* कथापूर्तिः	३२
* अपठितगद्यांशाः	३४
* कृतिपत्रिकायाः प्रारूपम्	३६
* संविधानतक्ता	३९
* प्रतिदर्श–कृतिपत्रिका	४०

संस्कृत–अभ्यासमण्डलसदस्याः

सम्पादकमण्डलसदस्याः

तथा च निमन्त्रितसदस्याः ।

प्रस्तावना

कालोचित नवनवीन संकल्पना समजावून घेऊन, त्यानुसार येणाऱ्या परिवर्तनांना सामावून घेत स्वतःमध्ये गरजेनुसार अपेक्षित बदल घडवून आणणाऱ्या आमच्या सर्व प्रशिक्षणार्थी मित्रमैत्रिणींनो,

सस्नेह अभिवादन!

पुढे जाताना, नव्याचा स्वीकार करताना, नजीकच्या भूतकाळाचे सिंहावलोकन करावे असे सुज्ञ सांगतात. शैक्षणिक धोरणांमध्ये गेल्या २५ वर्षांमध्ये झालेले बदल पाहता, हे बदल क्रमशः, कालानुरूप झालेले दिसून येतात. उदा. १९८० मध्ये N.C.E.R.T.ने पुरस्कृत केलेले १० गाभा घटक, ज्यांच्याभोवती पाठ्यपुस्तकाची रचना केली जाते, १९९२ साली प्रा. यशपाल यांनी सुचविलेला ओझ्याविना शिक्षण हा महत्त्वाचा बदल . १९९६ साली आलेला क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम, नैतिक मूल्यांची रुजवणूक, विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तित्वविकासाच्या दृष्टीने उचललेले पाऊल आणि अनावश्यक तणावरहित अध्ययनाची नांदी. त्यानंतर २००० साली अभ्यासक्रमात झालेला जीवनकौशल्यांचा अन्तर्भाव, २००७ साली S.C.E.R.T. द्वारा शैक्षणिक धोरणामध्ये अनुस्यूत झालेला ज्ञानरचनावाद आणि कृति-आधारित अध्ययन. पूर्वीच्या वर्तनवादी शिक्षणपद्धतीतील अडचणी दूर करून, अधिक फलदायी, विद्यार्थिकेन्द्री, आनंददायी आणि आह्वानात्मक अशी पर्यायी शिक्षणप्रणाली सध्या रुजते आहे.

२०१५ मध्ये प्रायोगिक तत्त्वावर इ.९वीसाठी मराठी, हिंदी, संस्कृतादी ८ प्रमुख भाषांमध्ये मूल्यमापनासाठी प्रश्नपत्रिकेऐवजी कृतिपत्रिका आली. मार्च २०१७ साली इ. १०वीच्या विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन कृतिपत्रिकेद्वारे केले आहे. आणि २०१७- २०१८ यावर्षी पासून इ. ११वी साठी हे कृतिपत्रिका धोरण अंमलात आणण्याचे शासनाने ठरविले आहे.

इ. ११वीच्या संस्कृतभाषेच्या अध्ययन- अध्यापन आणि मूल्यमापनामध्ये होणारे बदल याप्रमाणे-

१) सर्व सूचना संस्कृतमध्ये.
२) प्रश्नार्थक वाक्यांचे प्रमाण अत्यल्प.
३) अनौपचारिक भाषिक कृतींमधून मूल्यमापन
४) आकलन, शब्दसम्पत्ती, व्याकरणामधील संपादणूक तपासण्यासाठी विविध कृतींची योजना.
५) लेखनकौशल्यामध्ये जीवनाभिमुख अभिव्यक्ती.
६) प्रश्नपत्रिकेऐवजी कृतिपत्रिका.
७) आकर्षक मांडणी.

८) अध्ययन,अध्यापन व मूल्यमापन यांमधील तफावत दूर करण्याचा प्रयत्न.
९) वाचन आणि लेखनकौशल्यावर भर.
१०) अध्ययन,अध्यापनपद्धतीत बदल.

वास्तव जीवनात आवश्यक असलेली कौशल्ये अंगी बाणविली जावीत, वास्तव जीवनाशी संबंधित नसलेल्या आशयाच्या घोकंपट्टीतून, अनावश्यक ताणातून विद्यार्थी मुक्त व्हावेत, स्मरणाधिष्ठित माहितीवरून विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन होऊ नये हे यामागचे उद्देश.

वर्तनातील अपेक्षित बदल म्हणजे शिक्षण ही शिक्षणाची व्याख्या प्रचलित वर्तनवादी शिक्षणप्रणालीचा पाया आहे. या शिक्षणप्रणालीत अग्रस्थानी असलेले क्रमिक पाठ्यपुस्तक, साचेबद्ध परीक्षापद्धती,लक्षात ठेवलेल्या माहितीवरून विद्यार्थ्याचे केले जाणारे मूल्यमापन, याशिवाय बहुविध बुद्धिमत्तांचा विचार न करता निश्चित केलेले यशाचे निकष, त्यातून परीक्षेसाठी अभ्यास , शिकण्यापेक्षा शिकविणे महत्त्वाचे मानले जाऊ लागले. मातीचा निराकार गोळा आणि त्याला आकार देणारा, घडविणारा कुंभार यांच्यात एकमेकांशी असलेले नाते वर्तनवादी शिक्षणप्रणालीला शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्यामध्ये दिसले. त्याला मान्यताही मिळाली.

कालौघात होणाऱ्या तंत्रज्ञानविकासामुळे, संशोधनामुळे आकलनविषयक विचारांमध्ये आमूलाग्र बदल झाले. आणि वर्तनवादी शिक्षणप्रणालीचे स्थान विद्यार्थीकेंद्री रचनावादी शिक्षणप्रणालीला प्राप्त होऊ लागले. सध्या स्वीकृत अशा ज्ञानरचनावादी शिक्षणाच्या दिशेने जाताना आपल्याला ५ प्रकारच्या बदलांना सामोरे जायचे आहे. १) माहिती साठविण्याकडून ज्ञाननिर्मितीकडे, २) शिक्षककेंद्री व्यवस्थेकडून विद्यार्थीकेंद्री व्यवस्थेकडे, ३) ऐकून शिकणे याकडून मनन करून शिकणे याकडे विद्यार्थ्यांनी वळणे, ४) शिकविण्याकडून शिकण्याकडे जाणे, ५) बंदिस्त वातावरणातून खुल्या वातावरणात शिक्षणाला आणणे. ह्या बदलांबरोबरच स्वयं-अध्ययनतत्त्व, स्वानुभवतत्त्व, स्वरचित अर्थपूर्णता तत्त्व, आह्वानतत्त्व, परिपूर्तितत्त्व ही पाच प्रत्यक्ष वर्गातील शिक्षणव्यवहाराला दिशा देणारी तत्त्वे नित्य स्मरणीय आहेत.

अनुभवाधारित, मेंदूपूरक, प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या वेगळेपणाला वाव देऊन स्वातंत्र्य, स्वयंस्फूर्ती, कल्पकता, निर्मितिक्षमता या साऱ्यांना प्रेरित करुन विद्यार्थ्यांचे परस्परांसोबतचे शिक्षण प्रभावी होण्याच्या दृष्टीने रचनावादी शिक्षणप्रणालीत काही खास अध्ययनतंत्रे वापरली जातात. ती अशी-

प्रकल्पाधारित अध्ययन (project based learning),
समस्याधारित अध्ययन (problem based learning),
शोधाकरवी अध्ययन (discovery learning),
प्रत्यक्ष चौकशीयुक्त अध्ययन (inquiry based learning),

बाबविशिष्ट अध्ययन (case based learning).

ह्या अध्ययनतंत्रांमुळे जीवन आणि शिक्षण यांचा परस्पर संबंध जोडला जाण्याबरोबर विद्यार्थ्यांच्या शोधप्रवृतीला आणि विविध बुद्धिमत्तांचा उपयोग करायला संधी मिळू लागली आहे.

अर्थातच ह्या बदलत्या परिस्थितीत शिक्षकाची भूमिका ही कृतिशील मार्गदर्शकाची, सुलभकाची ठरते. विद्यार्थ्यांभोवती निर्माण केलेल्या विशिष्ट शैक्षणिक वातावरणातून स्वावलंबी शिक्षणासाठी विद्यार्थी ऊर्जा घेत असताना ते विशिष्ट शैक्षणिक वातावरण सतत सजग कसे राहील ते पाहणे, तसेच ज्या वातावरणातून विद्यार्थ्यांची अंतस्थ सर्जनशीलता फुलत असते त्या वातावरणाचे सुयोग्य संघटन करीत राहणे ते वातावरण टिकविणे, जोपासणे ह्याची जबाबदारी नकळत शिक्षकाकडे येते.

बदलती भूमिका आणि बदलत्या जबाबदाऱ्या, आव्हाने सक्षमपणे निभावण्यासाठी, स्वतःमधील सुप्त क्षमता अंकुरित करण्यासाठी गरज असते ती प्रशिक्षणाची. प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून ज्ञान, कौशल्य स्वावलंबन, सर्वांगीण विकासात्मक गुणांची वृद्धी करीत मूलभूत गुणवत्तापूर्ण मनुष्यबळाची निर्मिती निश्चित करता येते.

गेली अनेक वर्षे शालेय स्तरावर विद्यार्थी आणि त्यांचे पालक संस्कृतकडे भाषा म्हणून न पाहता गुण मिळवून देणारा विषय म्हणून पाहत आहेत. घोकंपट्टी करून, मार्गदर्शिकांच्या मदतीने, आकलनाशिवाय गुण मिळविता येतात हा दृढ झालेला समज मोडून काढत त्यांच्या मनात भाषेची आवड निर्माण करीत, ती सोपी आहे, कोणालाही ही भाषा वाचता, लिहिता-बोलता येऊ शकते, हा विश्वास मनी रुजविणे हे आपल्यासमोरचे आव्हान आहे. भाषांतरावर असलेला भर कमी करण्याने किंवा संस्कृतमधून कृतिपत्रिका काढली जाणार असल्याने ती अधिक अवघड होईल किंवा गुण कमी मिळतील ही भीती अनाठायी आहे हे पटवून द्यायचे आहे. मार्गदर्शिकांच्या कुबड्यांशिवाय स्वतः सक्षमपणे आनंद घेत विविध कृतींच्या सहाय्याने अध्ययन करणे किती आगळे वेगळे आणि आव्हानात्मक असू शकते याचा प्रत्यय आपण सर्वांनीच घ्यायचा आहे. चौकटीमध्ये बंदिस्त असलेल्या संस्कृत भाषा अध्ययनाला चौकटीबाहेर काढू या. आपणही काही अंशी आकलनरहित यांत्रिक घोकंपट्टीतून मुक्त होत, वाचन, लेखन कौशल्यांच्या विकसनाने संवाद माध्यम रूपात संस्कृतभाषा अध्ययनाचा आनंद लुटू या.

यासाठी आपल्यातील कृतिशीलताच सहायक ठरणार आहे. तेव्हा कृतिपत्रिकेचे प्रारूप समजावून घेऊ या आणि स्वतःमध्ये असणाऱ्या सर्जनशीलतेला साद घालीत स्वाध्यायेतर विविध कृती काढून, अभिव्यक्त होत नवनिर्मितीचा आनंद उपभोगू या. तेव्हा शुभस्य शीघ्रम्।

संस्कृत कृतिपुस्तिका संपादकमंडळ.

इयत्ता ११ वीच्या कृतिपत्रिकेमध्ये असलेले बदल

विद्यार्थ्यांसाठी– महत्त्वाचे–

* कोणत्याही कृतीमध्ये विचारलेल्या रिकाम्या जागा भरताना विद्यार्थ्याने संपूर्ण वाक्य लिहावे.
* जालरेखाचित्रं पूरयत । या कृतीचे उत्तर लिहिताना विद्यार्थ्याने उत्तरपत्रिकेत जालरेखाचित्र काढणे आवश्यक आहे.

कृतिपत्रिकेद्वारे होणाऱ्या मूल्यमापनासाठी आवश्यक अध्ययन–अध्यापनासंदर्भात सूचना –

१. कृतिपत्रिकेद्वारे विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन जरी केले जाणार असले तरीही प्रचलित पाठ्यपुस्तकात कोणताही बदल करण्यात आलेला नाही.

२. पाठ्यपुस्तकातील स्वाध्याय हे अध्ययनासाठी आवश्यक असेच आहेत. फक्त त्यांची कृतियुक्त मांडणी करणे गरजेचे आहे.

३. पाठांचे अध्यापन करत असताना ते कृतिद्वारे होईल, याकडे शिक्षकांनी लक्ष पुरवावे.

४. ज्ञानरचनावादाची विविध तत्त्वे अध्यापनात व अध्ययनात जास्तीत जास्त प्रमाणात समाविष्ट करावीत.

५. कृतिपुस्तिकेतील पाठनिहाय कृतींद्वारा विद्यार्थ्यांना विविध अनुभव दिले जावेत .

६. प्रतिसाद म्हणून विद्यार्थ्यांकडून जे अपेक्षित आहे, त्याची चर्चा विद्यार्थ्यांबरोबर जरूर करावी.

कृतिपत्रिकेच्या प्राश्निकांसाठी सूचना –

* कृतिपत्रिका तयार करणे हे उत्तरपत्रिका तयार करण्यापेक्षा आव्हानात्मक आहे.
* पारंपारिक प्रश्नपद्धतीऐवजी कृतिद्वारे होणारे मूल्यमापन या बदलाची नोंद घेणे आवश्यक आहे.
* मूल्यमापनामध्ये परीक्षा ही कंटाळवाणी, नीरस वाटू नये, ती आनंददायी, ताण–तणावरहित असायला हवी, याची जाणीव ठेवावी. तसेच, मूल्यमापन हे प्रत्यक्ष जीवनाशी निगडित असावे. त्यात ज्ञानरचनावादातील तत्त्वांचा उपयोग करून कृतिपत्रिका तयार करावी.
* प्रश्नार्थक वाक्यांच्या सहाय्याने करावयाच्या मूल्यमापनाबरोबर कृतींमधून विद्यार्थ्यांच्या संपादणूकीचे परीक्षण होणे अपेक्षित आहे.
* विद्यार्थ्यांनी स्मरणशक्तीच्या कसोटीला प्राधान्य देणाऱ्या प्रश्नांऐवजी समस्या निराकरण करणाऱ्या कृती करणे अपेक्षित आहे.

प्राश्निकांनी कृतिपत्रिका तयार करताना पुढील सूचनांची नोंद घ्यावी –

(अ) कृतिपत्रिका तयार करण्यापूर्वी –

१. भाषा अध्ययनाच्या उद्दिष्टांची स्पष्ट जाणीव व पुरेसा अभ्यास असणे गरजेचे आहे.

२. कौशल्यनिहाय कृती निश्चित करण्यासाठी भिन्न प्रकारच्या कृती करणे गरजेचे आहे.

३.प्रत्येक कृतीमधून कोणते कौशल्य तपासले जाणार आहे, हे निश्चित करणे आवश्यक आहे.

४.आकलनकौशल्य तपासण्यासाठीचे परिच्छेद निवडताना काळजी घ्यावी.

※ परिच्छेदाची शब्दमर्यादा आराखड्यात नमूद केल्याप्रमाणे असावी. ※ अर्थाच्या दृष्टीने परिपूर्ण असलेला परिच्छेद निवडावा. ※ पाठ्यपुस्तकातील परिच्छेदामध्ये अनावश्यक बदल करण्यात येऊ नयेत. ※ जास्त मोठे किंवा जास्त छोटे परिच्छेद असू नयेत. ※ परिच्छेदातील संदर्भ पूर्ण असावा. ※ एकाच धड्यातील दोन परिच्छेद असू नयेत. ※ विविध प्रकारच्या कृती काढता येतील, असेच परिच्छेद निवडावेत.

५. कृतीसाठी आवश्यक असणारे विविध आकार, सकारण, सहेतुक असावेत. विनाकारण विविध भौमितिक आकृती वापरू नये.

६.कृती करण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या सूचना स्पष्ट असाव्यात. त्यातून कोणत्याही स्वरूपाचा संभ्रम निर्माण होऊ नये. विद्यार्थ्यांकडून उत्तरलेखनाची अपेक्षा नीट व्यक्त केली जावी.

७.उपप्रश्ननिहाय गुण आणि अपेक्षित उत्तर यांची संख्या जुळणारी असावी. एका उपप्रश्नास १/२ पेक्षा कमी गुण देता येणे शक्य नसते, याची जाणीव ठेवावी.

८. कृतींची मांडणी आकर्षक असावी. पण ती सकारण असावी.

९. कृती तयार करताना त्याचा संपूर्ण संदर्भ निवडलेल्या परिच्छेदावरच आधारित असावा. पाठातील इतर भागावर आधारित संदर्भ कृतीत नसावा.

(ब) १. कृतिपत्रिका तयार करत असतानाच अपेक्षित उत्तरपत्रिका पण तयार करावी.

२. कोणत्या मुद्द्यास किती गुण अपेक्षित आहेत, हे स्पष्ट करावे.

प्रश्नक्रमांक १ गद्यविभागः।

※ अवबोधन, शब्दज्ञान, स्वमतप्रकटन, पृथक्करण, स्पष्टीकरण इत्यादि कौशल्ये आहेत. ती तपासण्यासाठी चयन, मेलन, चतुर्थपद, रिक्तस्थानपूर्ति यासारख्या विविध कृती विचारल्या जातात.

※ कृतीसाठी कृती काढू नये. पृथक्करण/ स्वमत-अभिव्यक्ती साठी कृती विचारता येतात ना? याचा विचार करून उताऱ्याची निवड करावी.

※ अवबोधन/ आकलन= माहिती मिळणे+ तिचा अर्थ लक्षात येणे.

अवबोधन ⟶ शब्दज्ञान ⟶ स्वमतप्रकटन/ पृथक्करण

(क्रमाक्रमाने होत जाणारा उच्चतर विचार प्रक्रियेचा विकास)

※ उचितं पर्यायं चिनुत। यासाठी एका वाक्यात दोन रिकाम्या जागा विचाराव्यात. अथवा दोन वाक्यात एकेक रिकामी जागा विचारावी.

※ ज्या वाक्यामध्ये शाश्वत, अपरिवर्तनीय,ज्याला आह्वान देऊ शकत नाही अशा, निश्चित मानल्या

गेलेल्या, वैज्ञानिक सत्य, देशवाचक, कालवाचक गोष्टींचा तसेच घडलेल्या विशिष्ट घटनांचा अन्तर्भाव केलेला असतो ते वाक्य सत्य किंवा असत्य यासाठी विचारता येईल. ❊ ज्या वाक्यामध्ये आहार, आचरण, नैतिक मूल्ये, बोध, तत्कालीन संदर्भ यासारख्या गोष्टी अन्तर्भूत असतात, ते वाक्य योग्य किंवा अयोग्य यासाठी विचारता येईल.

शब्दज्ञान–

❊ संधीविग्रहासाठी व्यंजनसंधी दुर्लक्षित राहू नयेत.

❊ संधीविग्रहामध्ये जर पूर्वपद दिले असेल आणि उत्तरपदाची अपेक्षा असेल अथवा उत्तरपद दिले असेल आणि पूर्वपदाची अपेक्षा असेल तर अशावेळी एका गुणासाठी दोन उदाहरणे द्यावीत.
संधीसाठी चतुर्थपदं लिखत । उचितं पर्यायं चित्वा लिखत। पूर्वपदं लिखत/उत्तरपदं लिखत/यथापेक्षितं रिक्तस्थानानि पूरयत । इत्यादि कृती वापरता येतात.

❊ ज्यांना अ किंवा अन् लावून विलोमशब्द तयार होईल असे विलोमशब्द विचारले जाऊ नयेत. कारण त्यात कोणतेही कौशल्य तपासता येत नाही.

❊ चतुर्थपद हे दोन पदातील सहसंबंध दर्शविते. त्याचे चिह्न :: असे आहे. पहिल्या दोन पदांमध्ये जी कृती केलेली असते तीच कृती तिसऱ्या पदासाठी अपेक्षित असते.
रामः : राघवः :: रावणः : .... । (पौलस्त्यः)(पुलस्तीच्या कुळात जन्मलेला)

❊ चतुर्थपदं लिखत। ही कृती पत्त्यातील जोकर सारखी आहे. या कृतीवरून तर्ककौशल्य किती विकसित झाले आहे हे कळून येते. याचा वापर कुठेही करता येतो.

❊ ज्याठिकाणी त्वान्त/ल्यबन्त/तुमन्त धातुसाधित अव्यये निघत नसतील तिथे विभक्त्यन्तपदे हा पर्याय योजावा.

पृथक्करण = एकत्र असलेल्या गोष्टी वेगवेगळ्या करणे.

❊ पृथक्करणामध्ये वृक्षरेखाचित्रम् ,जालरेखाचित्रम्, स्तम्भपूरणम् व क्रमसंयोजनम् असे चार प्रकार येतात.

❊ वृक्षरेखाचित्र= उतरत्या भांजणीने वंशतक्ता तयार करणे.
संकलित माहितीचे मुख्य भेद , पोटभेद त्याचे पुन्हा भेद याप्रकारे शाखाविस्तार करणे.

❊ जालरेखाचित्र =दिलेल्या आकृतीत योग्य माहिती भरून आकृती पूर्ण करणे.

❊ प्रवाहिजाल = क्रमानुसार एकापुढे एक चौकटी भरणे.

❊ स्तम्भपूरण = विशेषणांचे, वाक्यांचे विभाजन करून योग्य त्या रकान्याखाली लिहिणे.

❊ क्रमसंयोजन = क्रमानुसार घटना लिहिणे. क्रमसंयोजनामध्ये घटनाक्रमानुसार वाक्यांची मांडणी करणे अपेक्षित आहे.पाठामध्ये असलेल्या वाक्यांचे पूर्वापर क्रमानुसार क्रमसंयोजन अपेक्षित नाही.

प्रश्नक्रमांक २ पद्यविभागः।

सुभाषितांचे विभाजन

पृथक्करणासाठी अन्वयासाठी श्लोकपूर्तिसाठी वृत्तज्ञानासाठी

प्रश्नक्रमांक ४ लेखनविभाग:

कथापूर्तिमध्ये कथेचे आकलन होण्यासाठी पूर्ण कथा देणे आवश्यक आहे. १० रिकाम्या जागांपैकी २ वेगळ्या रिकाम्या जागा दिल्या जाव्यात. जेणेकरून स्मृतीवर आधारित प्रश्न न राहता तेथे आकलन कौशल्य तपासता येईल.

प्राश्निकांसाठी सूचना

कृतिपत्रिका तयार करण्यापूर्वी –

१. कृतिपत्रिका आराखडा समजून घ्या.
२. विविध प्रकारचे प्रश्नप्रकार समजून घ्या.
३. कृति विचारण्यामागचे उद्दिष्ट निश्चित करा.
४. आराखडा तयार करा.
५. विशिष्ट उतारा वाचून त्यावर किती प्रकारच्या कृती विचारता येतील, याचा विचार करा.
६. कच्चे काम करा.
७. कोणतीही तयार कृती तशीच्या तशी वापरू नका.
८. पाठांबरोबरच परिशिष्टेही बारकाईने वाचा.

कृतिपत्रिका तयार करताना –

१. निवडलेला परिच्छेद कोणत्या प्रश्नप्रकाराला जास्त योग्य आहे, याचा विचार करा. उदा. प्रश्न १ - अ, ब, क
२. कृती विचारताना वाक्यरचना अचूकपणे व नेमकेपणाने करा.
३. आवश्यक तेथे विरामचिन्हांचा वापर करा.
४. प्रश्न विचारण्यामागे निश्चित प्रयोजन असू दे.
५. विद्यार्थ्यांची पातळी लक्षात घ्या.
६. त्याच वेळी नमुना उत्तरपत्रिका तयार करा.
७. प्रश्नांचे गुण अचूक नोंदवा .
८. गुणविभागणी योग्य पद्धतीने करा.
९. उत्तरलेखनाची वेळ नमूद करा.
१०. एकच कृती परत वापरू नका.
११. विद्यार्थ्यांना काढता येतील अशा सोप्या आकृत्यांचा वापर करा. उदा. गोल, चौकोन
१२. कृतिपुस्तिकेतील कृती शक्यतो तशाच्या तशा वापरू नका. तुमच्या सृजनशक्तीनुसार त्यात बदल करा.
१३. व्याकरणाचा प्रश्न काळजीपूर्वक काढा.
१४. आवश्यक तेथे उत्तराची लेखनमर्यादा नमूद करा.
१५. भिन्नार्थक म्हणजे एकाच शब्दाचे दोन भिन्न अर्थ. (उदा. कर- किरण, हात) त्यांत व समूहेतरांत गोंधळ नको.

कृतिपत्रिका काढून झाल्यावर –

१. सर्व सूचना संस्कृतात आहेत, याची खात्री करा.
२. नमुना उत्तरे काळजीपूर्वक तपासा.
३. त्यानुसार गरज वाटल्यास वा उत्तरांची पुनरावृत्ती झाल्यास प्रश्नांमध्ये बदल करा.
४. प्रश्नपत्रिका व नमुना उत्तरांचे मोठ्याने वाचन करा.
५. प्रश्नांची मांडणी सुगम्य आहे, याची खात्री करा.
६. गुणांची बेरीज करून ती योग्य आहे, याची खात्री करा.
७. संविधानतक्ते तयार करा.
८. जे गद्य पद्य वेचे पहिल्या व दुसऱ्या प्रश्नात समाविष्ट होऊ शकले नाहीत, त्यावर व्याकरणावर आधारित प्रश्न विचारले आहेत, याची खात्री करा.
९. निवडलेल्या उताऱ्यांची शब्दमर्यादा तपासून घ्या.
१०. दिलेल्या सर्व सूचना वा विचारलेले प्रश्न व्याकरणदृष्ट्या अचूक असल्याची खात्री करा.
११. पद्यातील कडवी आशयाच्या दृष्टीने परिपूर्ण आहेत, याची खात्री करा .
१२. गाळलेल्या जागा मंजूषेतील शब्द भरून पूर्ण करा. यासारख्या प्रश्नात रिकाम्या जागा व दिलेले शब्द अन्योन्यपूरक आहेत, याची खात्री करा.

कृतिपत्रिकेची पक्की प्रत बनवताना घ्यावयाची काळजी–

१. बोर्डाने दिलेल्या कागदांवरच लिखाण करा.
२. काळ्या शाईचाच वापर करा.
३. कागदाच्या एकाच बाजूला लिहा.
४. उजव्या कोपऱ्यात अनुक्रमांक लिहा.
५. हस्ताक्षर नेटके हवे.
६. कार्बन पेपरचा वापर काळजीपूर्वक करा.
७. शक्यतोवर शब्द तोडून लिहू नका.
८. योग्य तेथे विरामचिन्हांचा वापर करा.
९. प्रश्न क्रमांक-उपप्रश्न क्रमांक व त्यातील क्रमांक नीट नोंदवा.
१०. तीन संचात संपूर्ण वेगळेपणा असेल, याची काळजी घ्या.

******

प्रथमः पाठः ।

बालिका पाठं पाठयति ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।**

१) राघवस्य स्कन्धे गृहनिर्वहणदायित्वम् आपतितम्, यतः..................

अ) सः द्वादशकक्षापर्यन्तं शिक्षणं पूर्णं कृतवान् आसीत् ।

ब) तस्य पितुः अकस्मात् मृत्युः अभवत्।

२) निराशः राघवः आत्मघातं कर्तुमुद्यतः, यतः.....................

अ) सः कृषिकार्ये असफलतां प्राप्तवान् । ब) ग्रामस्य समीपे समुद्रः वर्तते ।

३) राघवः नूतनेन आत्मविश्वासेन गृहं प्रतिनिवृत्तः, यतः............

अ) तेन चलनस्य विचारः त्यक्तः। ब) राघवेन आत्मघातस्य विचारः त्यक्तः।

४) राघवः परिवृत्य दृष्टवान् , यतः ....

अ) बालिका रोदिति । ब) सः धीवरस्य वचनं श्रृणोति ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) सीतारामस्य आजीविकासाधनं किमस्ति ? २) राघवस्य का इच्छा ?
३) यदि बालिका चलनस्य भीत्या चलनं त्यजेत् तर्हि किं भवेत् ? ४) जीवनस्य मूलभूतं तत्त्वं किमस्ति ?
५) राघवः किमर्थं पलायनं कर्तुम् ऐच्छत् ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) सीतारामः दरिद्रः कृषकः आसीत् । २) राघवः द्वादशकक्षापर्यन्तं शिक्षणं पूर्णं कृतवानासीत् ।
३) राघवस्य कृते कृषिकार्यं नूतनः विषयः । ४) कृषिकार्ये राघवः असफलतां प्राप्तवान् ।
५) समुद्रस्य समीपे धीवराणां समूहः निवसति स्म। ६) मनुष्यः विघ्नानां भयेन प्रयत्नं त्यजति ।
७) आत्मघातस्य विचारं त्यक्त्वा राघवः गृहं प्रतिनिवृत्तः ।

*** रेखाङ्कितपदानां स्थाने 'राघव'शब्दस्य प्रयोगं कुरुत ।**

१) तस्य अग्रजा विवाहयोग्या । २) कृषिकार्ये सः असफलतां प्राप्तवान् ।
३) कृषिकार्यं तस्मै न अरोचत । ४) मया गृहजनानां विचारः न कृतः ।
५) ऋणदातारः तं पीडयन्ति । ६) ये मयि आश्रिताः ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

कृषकः, माता, समुद्रः, वृद्धः, कल्लोलाः, दिवानिशं, स्कन्धः, दरिद्रः, आजीविका

*** विलोमशब्दाः –**

अग्रिमः, समीपे, पृष्ठतः, अग्रजा

*** विशेषण–विशेष्य–अन्वितिः–**

१)कृषकः........... २)...........शिक्षणम् ३) अग्रजा..... ४) पितामही ....
५) .... आपत्तयः ६) .... बीजानि ७) .... बालिका

८) .... धीवरः ९) .... आत्मविश्वासेन

*** पूर्वकालवाचक–त्वान्त–अव्ययानि चिनुत – ...., ..., ... ।**

*** पूर्वकालवाचक–ल्यबन्त–अव्ययानि चिनुत– ...., ...।**

*** हेत्वर्थक–तुमन्त–अव्ययानि चिनुत – ...., ..., ..., ...।**

क) पृथक्करणम् –

१) शब्दजालरेखाचित्रम् -

अ) आत्मघातस्य कारणे -- → ---------------- , ----------------

ब) आत्मविश्वासस्य निर्माणकर्तारौ → ---------------- , ----------------

क) द्वादशीकक्षानन्तरं राघवस्य गृहजनविषये

माता ....

मातामही.........

पिता ....

अग्रजा..........

ड) कृषिकार्ये राघवः असफलतां प्राप्तवान्, यतः

२) मञ्जूषातः शब्दान् चित्वा प्रवाहिजालं पूरयत।

बालिका [ ] → [ ] → [ ] → [ ] पुनः चलितुं प्रयतते ।

(रोदिति, चलति, पतति, तिष्ठति)

३) घटनाक्रमसंयोजनम् –

अ) नैसर्गिकीनाम् आपत्तीनाम् आपतनम् ।
राघवस्य समुद्रतीरं गमनम् ।
राघवस्य पितुः मरणम्।
ऋणदातॄणां पीडनम् ।

ब) राघवेन बालिकायाः निन्दनम् ।
बालिकायाः चलनम् ।
राघवे आत्मविश्वासस्य जागृतिः ।
धीवरेण राघवस्य प्रबोधनम् ।

द्वितीयः पाठः ।

कुतः गौरवम् ।

अ) अवबोधनम् –

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।**

१) एकेन रथेन किञ्चित् पार्श्वे गम्येत चेदेव अपरेण रथेन अग्रे गन्तुं शक्यते, यतः......................

अ) अग्रे मार्गः दीर्घः एव । ब) मार्गः संकुचितः एव।

२) द्वावपि राजानौ बलाढ्यौ, यतः ....

अ) द्वयोः राज्ञोः बलाबलं, धनवैभवं च समानमेव । ब) द्वयोः राज्ञोः सारथ्यौ कुशलौ ।

३) काशीराजः श्रेष्ठः , यतः ....

अ) सः राजा दुष्टान् दण्डयति शिष्टान् रक्षति च । ब) सः राजा दुष्टान् सम्पाठ्य उपदिश्य शिष्टान् करोति ।

४) काशीराजः गमनाय मार्गं प्राप्तवान्, यतः ....

अ) कोसलराजः गुणज्ञः। ब) काशीराजः गुणज्ञः ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) कयोः परस्परं मैत्री शत्रुता वा नासीत् ? २) कौ मूकवत् स्थितौ ?
३) वादसमये किं योग्यम् ? ४) कोसलदेशस्य भूमिः कीदृशी आसीत् ?
५) काशीराजः कथं श्रेष्ठः ? ६) कयोः स्नेहादरभावः वृद्धिंगतः ?
७) गौरवदानविषये कः दर्शनीयः ? ८) कस्य आचरणेन स्नेहभावः वृद्धिंगतः ?
९) काशीराजः किमर्थं धनसंग्रहणं करोति ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) <u>तयोः</u> परस्परं मैत्री शत्रुता वा नासीत् । २) काशीराजः <u>काशीं</u> पालयति स्म ।
३) राजा <u>अलसान्</u> उद्योगवतः करोति । ४) मार्गात् रथं दूरीकृत्य <u>तस्मै</u> गमनाय मार्गं दत्तवान् ।

*** रेखाङ्कितपदानां स्थाने 'राजन्'शब्दस्य प्रयोगं कुरुत ।**

१) <u>तौ</u> मूकवत् स्थितौ । २) <u>तस्मै</u> गमनाय मार्गं दत्तवान् ।
३) <u>तयोः</u> सम्भाषणम् अनुवृत्तम् ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

राजा, सारथिः, पार्श्वम्, मार्गः, शिष्टः, भूमिः, सविधे

*** विलोमशब्दाः –**

अभिमुखः, मौनम्, अभ्युदयः, गुणज्ञः

*** भिन्नार्थकशब्दाः –**

फलं नाम वृक्षस्य फलम् तथा परिणामः ।

* यथा कर्म तथा फलम्, अत्र फलं नाम ...... ।

* कोङ्कणप्रदेशे आम्रफलं प्राप्यते, अत्र फलं नाम ...... ।

*** विशेषण–विशेष्य–अन्वितिः–**

१)............ अवदन्तौ २) आदरः .... ३) काशीराजः........
४) रथेन .... ५) फलवती ....

* पूर्वकालवाचक-ल्यबन्त-अव्ययानि -..........., ..., ..., ... ।
* हेत्वर्थक-तुमन्त-अव्यये -............., ... ।
* पूर्वकालवाचक-त्वान्त-अव्ययम् -........... ।

क) पृथक्करणम् -

*** मञ्जूषातः उचितान् शब्दान् चित्वा स्तम्भपूरणं कुरुत ।**

अ)

कोसलराजः	काशीराजः
---------------	---------------
---------------	---------------

(दुष्टान् दण्डयति, दुष्टान् उपदिशति, राज्यस्य अभ्युदयं करोति, दरिद्राणां योगक्षेमं करोति)

ब) राज्ञः श्रेष्ठत्वम्

- बलम्
  - गजाः --------
  - पदातयः ---------
- वैभवम्
  - भूमिः --------
  - धनं --------

क) कोसलराजः किं करोति

- त्यजति ( )
- ददाति ( )
- दर्शयति ( )
- दूरीकरोति ( )

*** प्रवाहीजालम् -**

[ ] → [ ] → [ ] → [ ]

(कोसलराजः आदरं दर्शयति , राजानौ शृणुतः, स्नेहादरः वृद्धिं गच्छति, सारथी वदतः)

तृतीयः पाठः ।
श्रीरामस्य वनगमनम् ।

अ) अवबोधनम् –

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।**

१) रामः मातुः परिवादं न श्रोतुम् इच्छति, यतः ....
अ) रामः अधिकः क्रुद्धः । ब) मातरि अधिकः स्नेहः ।

२) दशरथेन कैकेय्याः वचनं स्वीकृतम्, यतः ....
अ) कैकेयी तस्य अतीव प्रिया । ब) कैकेयी शुल्के विपणितं राज्यं याचितवती ।

३) रामस्य अभिषेकः निवृत्तः, यतः ....
अ) प्रजानाम् इच्छा आसीत् । ब) कैकेयीवचनानि पालनीयानि ।

४) मैथिली वनं गन्तुम् इच्छति,यतः ....
अ) सा चीरे मत्सरिणि अस्ति । ब) सा सहधर्मचारिणीम् अनुसरणं कर्तुम् इच्छति ।

५) लक्ष्मणः रोषं धारयति, यतः ....
अ) रामस्य वने वासः । ब) महाराजः मोहमुपगतः ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) कुतः दोषः उत्पन्नः ? २) कुत्र अरिः प्रहरति ?
३) कस्याः शक्रसमः भर्ता ? ४) कस्याः वचनाद् अभिषेकः निवृत्तः ?
५) हृदये कः प्रहरति ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) रामेण <u>चतुर्दश</u> वर्षाणि वने वस्तव्यम् ।
२) <u>मातुः</u> परिवादं श्रोतुं न इच्छामि ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

पृथिवी, हृदयम्, भर्ता, शक्रः, स्पृहा, लज्जा, तात, अरिः, नृपतिः, शरीरम्, मैथिली

*** विलोमशब्दाः –**

स्वजनः, प्रतिकारः, अरिः, लोभः, गुणाः, परिवादः

*** विशेषण-विशेष्य-अन्वितिः-**

१) पृथिवी .... । २) त्रिषु .... । ३) महति .... ।

क) घटनाक्रमसंयोजनम् –

१) काञ्चुकीयस्य प्रवेशः।
दशरथः मूर्च्छितः।
रामाभिषेकः निवृत्तः।
रामाय वृत्तान्तनिवेदनम्।

२) राज्याभिषेकः निवृत्तः।
काञ्चुकीयः विसर्जितः।
राजा मोहमुपगतः ।
क्रुद्धः लक्ष्मणः प्रविष्टः।

चतुर्थः पाठः।

विज्ञान-विशारदा-कमला ।

अ) अवबोधनम्-

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।**

१) डॉ. कमला-सोहनीमहोदया भारतं प्रत्यागता, यत:........................

अ) सा प्रथममहिला शास्त्रज्ञा ।

ब) सा तज्ज्ञानं स्वदेशीयानां कृते उपयोजितुम् इच्छति।

२) डॉ. कमलया प्रथमं स्थानमधिगतम् , यत:.............................

अ) तया अविरतप्रयत्ना: विद्योपासना च कृता।

ब) तदानीं संशोधनक्षेत्रे महिला: नासन्।

३) डॉ. सी. व्ही. रमणमहोदयै: कमलाया: प्रवेशाय अनुमतिर्दत्ता यत:...................

अ) तया मातृदुग्धोस्योपरि संशोधनं कृतं तथा परिश्रमः कृतः ।

ब) तया काचोपकरणनिर्माणं कृतम्।

४) डॉ. कमलया विक्रम: स्थापित:, यत:............................

अ) तया चतुर्दशमासेभ्य: शोधप्रबन्ध: लिखित: ।

ब) सा आचार्योपाधिं प्राप्तवती प्रथममहिला- शास्त्रज्ञा ।

५) बालक: स्कर्व्हीं नाम्ना व्याधिना ग्रस्त: आसीत्, यत: ....

अ) तस्य शरीरे 'क' जीवनसत्त्वस्य अभाव: वर्तते ।

ब) तस्य शरीरे 'प' जीवनसत्त्वस्य अभाव: वर्तते ।

६) डॉ. कमला राष्ट्रपतिपुरस्कारेण सम्मानीता, यत: ....

अ) सा प्रथमा महिलाशास्त्रज्ञा ।

ब) तया 'नीरा' इति ताडवृक्षस्य मधुरद्रव्ये संशोधनं कृतम् ।

७) डॉ. कमलया परीक्षणसमितिः निर्मिता, यत: ....

अ) तया मुम्बापुर्यां सामान्यजना: शिक्षिता:।

ब) सा नित्योपयोगिषु खाद्यपदार्थेषु वस्तुषु दुर्मिश्रणं ज्ञातुमिच्छति।

८) डॉ. कमलया प्रयोगपेटिका निर्मिता, यत: ....

अ) ग्राहक: स्वयं निर्भर: भवतु इति तस्या: विचार: आसीत्।

ब) सा पेटिका विक्रयणार्थं ग्राहकानां कृते उपलब्धा।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) डॉ. कमला आचार्योपाधिं कुत: प्राप्तवती ?

२) 'इंडियन इन्स्टिटयूट ऑफ सायन्स' संस्थाया: क: संचालक: ?

३) क: कमलाया: मार्गदर्शकः ?

४) दिनस्य कति होरापर्यन्तं कमलया प्रयोगशालायां कार्यं कृतम् ?

५) 'क' जीवनसत्त्वस्य अभावे क: रोग: भवति ?

६) 'प' जीवनसत्त्वं कस्मिन् पदार्थे अस्ति ?

७) कासु भाषासु कमलया भाषणं दत्तम् ?

८) सार्थवाह: विपणिक: वा कदा दण्डितो भवति ?

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

उपाधिः, अविरतम्, रात्रिः, व्याधिः, लवणम्, आपणः, कमला, विपणिकः,जम्बीरः, मधुरः

***विलोमशब्दाः –**

बहवः, स्वीकृतम्, व्याधिमुक्तः, सन्तुष्टः, प्रत्यागता

***विशेषण – विशेष्य–अन्वितिः–**

परिवीक्षाकालः ---------, कार्यपद्धतिः ---------, --------- चणकेषु,
------------ दृढं, रक्तस्रावः -----------, खाद्यपदार्थेषु -------,
------------- सभायां, ------------ जनाः,
वञ्चनापत्रम् ---------, -------- विद्युदुपकरणानि, कमला ----------

*** पूर्वकालवाचक–त्वान्त–अव्ययानि –** .... ।

*** पूर्वकालवाचक–ल्यबन्त–अव्ययानि –** ....।

*** हेत्वर्थक–तुमन्त–अव्ययानि –** ....।

क) पृथक्करणम् –

शब्दजालरेखाचित्रम् – १)

परिवीक्षाकालः [ ]

संशोधनविषयः [ ]

इंडियन इन्स्टिट्युट ऑफ सायन्समध्ये कमला– सोहोनी महोदयायाः

दिनक्रमः [ ]

मार्गदर्शकः [ ]

२) स्कर्व्हीरोगविषये

कारणम्	व्याधेः स्वरूपम्	भारते संशोधनवर्षम्	व्याधेः उपायाः
....	....	....	....

३) मुम्बापुर्यां सभा

कदा	कस्याः भाषणम्	सभायाः प्रयोजनम्	भाषणस्य भाषा
....	....	....	....

४) कमलायाः योगदानम्

*** क्रमसंयोजनम् –**

१) रशियादेशे स्कर्व्हीविषये संशोधनम्।
कमलायाः राष्ट्रपतिपुरस्कारेण सम्मानम्।
कमलया आचार्योपाधिः प्राप्तः।
कमलया स्कर्व्हीरोगस्य उपायः सिद्धः कृत :।

पञ्चमः पाठ : ।

उपनिपातप्रतीकारः ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।**

१) रथ्यासु कटव्रजासहस्रं तिष्ठेयुः, यतः ....

अ) अग्निभयं वर्तते । ब) जलस्य अभावः वर्तते ।

२) काष्ठवेणुनावः अवगृह्णीयुः, यतः ....

अ) उदक–प्रतीकाराय । ब) नौकाविहारार्थम् ।

३) स्नुहिक्षीरलिप्तानि धान्यानि विसृजेत् , यतः ....

अ) मूषकभयहरणाय । ब) करसंग्रहणाय ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) ग्रीष्मप्रतीकारः कथं कर्तव्यः ?

२) कटव्रजासहस्रं कुत्र तिष्ठेयुः ?

३) मार्जारनकुलोत्सर्गः कदा कर्तव्यः ?

४) जनपदं कस्मात् रक्षेत् ?

५) ग्रीष्मे कुत्र वसेयुः ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) दैवानि अष्टौ महाभयानि ।

२) तेभ्यः जनपदं रक्षेत् ।

३) अग्निजीविनः एकस्थान् वासयेत् ।

४) ग्रीष्मे बहिरधिश्रणं ग्रामाः कुर्युः ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

भयम्, राजा, उदकम्, मार्जारः, वेणुः, मत्स्यः, नावः, मूषिकः

*** विलोमशब्दाः –**

मित्रम्, रात्रिः, बहिः

***विशेषण – विशेष्य–अन्वितिः–**

-------- धान्यानि, औपनिषदिकैः -----------

क) पृथक्करणम् –

१) शब्दजालरेखाचित्रम् –

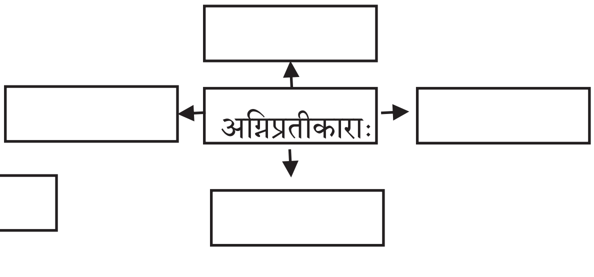

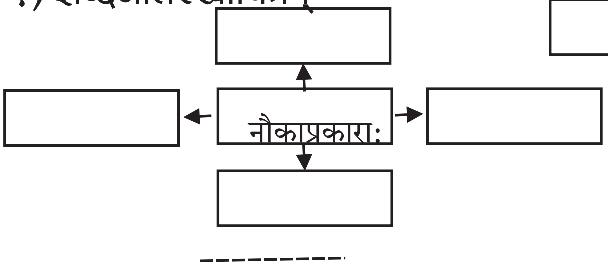

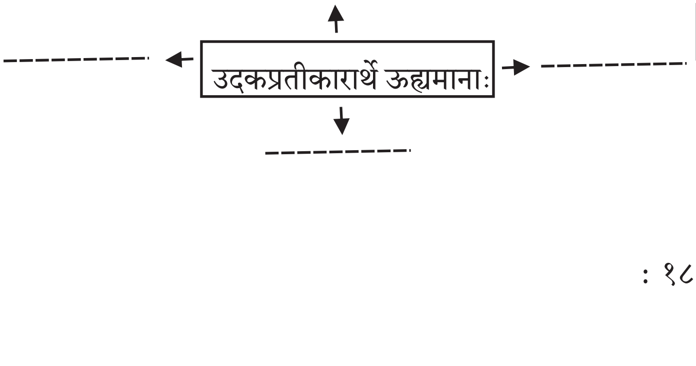

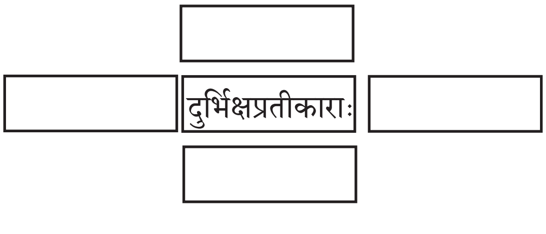

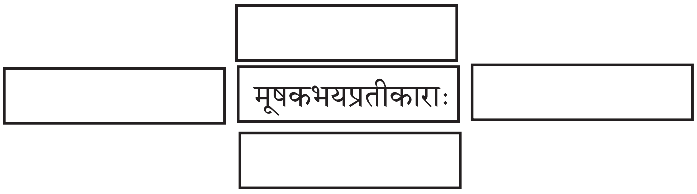

२) स्तम्भपूरणम् – (प्रत्येकस्य कोऽपि एकः उपायः लेखनीयः)

उपनिपातानि	**उपायाः**
१) अग्निः	--------------
२) उदकम्	---------------
३) व्याधिः	--------------
४) दुर्भिक्षम्	--------------

षष्ठः पाठः ।

छत्रपति– शिवरायस्य– अन्तर्व्यथा ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) युवराजस्य गमनं शोभनं नास्ति, यतः ....

अ) स महाराजान् आमन्त्र्य न गतः। ब) युवराजः सज्जनदुर्गं प्रयातः ।

२) येसूदेवी मुखं परिवर्तयति, यतः ....

अ) सा रोदिति । ब) सा क्रुद्धा ।

३) येसूदेव्या राजशकटः वोढव्यः , यतः ....

अ) महाराजमनसि युवराजं प्रति क्रोधः। ब) युवराजे महाराजः न विश्वसिति ।

४) महाराजस्य किरीटः विकम्पितः, यतः ....

अ) महाराजः अलमगीरस्य हस्तं गतः । ब) महाराजेन बालयुवराजस्य करुणम् आक्रन्दितं श्रुतम् ।

५) महाराजाः एकाकिनः संवृत्ताः, यतः ---

अ) शम्भुराजः मोगलान् आश्रितः । ब) युवराजः सज्जनदुर्गं प्रयातः।

६) महाराजेन मनः कठोरीकृतम्, यतः ....

अ) स युवराजं त्रातुमिच्छति । ब) महाराजः अनुशासनप्रियः ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) महाराजमतानुसारेण युवराजः कुत्र प्रयातः ? २) राज्यस्य उत्तराधिकारी कः ?

३) कस्य स्कन्धावारं युवराजः प्रविष्टः ? ४) अम्बया यमुनया किं दृष्टम् ?

५) का पारमेश्वरी इच्छा ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) आर्यपुत्रस्य मनसि अन्यैव व्यथा निरूढाऽस्ति । २) मथुरायाम् अस्मान् एकाकिनः विहाय महाराजः गतः ।

३) महाराजः मयि निःस्नेहः । ४) आर्यपुत्रः न कदापि पितृवात्सल्यम् अन्वभवत् ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

मुखम्, क्षमा, जनकः, प्रणामः, वार्ता, अश्रूणि, राजश्रीः

*** विलोमशब्दाः –**

अनाथः, शत्रुः, क्रोधः, कठोरः, ऋजुकः

*** विशेषण – विशेष्य–अन्वितिः–**

बालः ---------, येसूदेवी ----------,

पृष्ठलग्नाः ----------, ---------- युवराजः

*** पूर्वकालवाचक–त्वान्त–अव्ययानि – .... ।**

*** पूर्वकालवाचक–ल्यबन्त–अव्ययानि – ....।**

*** हेत्वर्थक–तुमन्त–अव्ययानि – ....।**

क) पृथक्करणम् –

*** घटनाक्रमसंयोजनम् –**

अ) महाराजस्य यमुनातरणम्।
युवराजस्य आक्रन्दनम्।
महाराजस्य आग्रातः विमोचनम्।
मथुरायां निवसनम्।

ब) हम्बीररायस्य वार्ताकथनम्।
महाराजस्य संकल्पः।
येसूदेव्याः सगद्‌गदं रोदनम्।
शंभूराजस्य मोगलान् आश्रयणम्।

*** शब्दजालरेखाचित्रम् –**

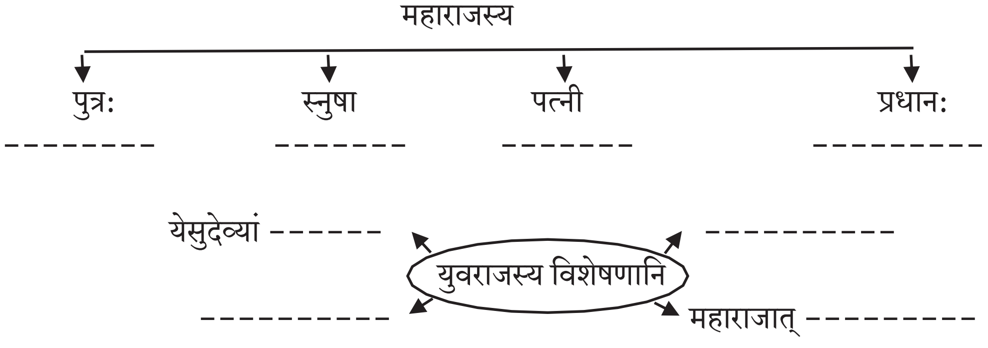

सप्तमः पाठः।

उमा–हैमवती – कथा ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) ब्रह्म यक्षरूपेण प्रादुर्बभूव,यतः तत् ....

अ) देवैः सह युद्धं कर्तुम् इच्छति । ब) देवानां गर्वं हर्तुं इच्छति ।

२) अग्निः लज्जितः अभवत्,यतः ....

अ) सः तृणमपि दग्धुं न अशक्नोत्। ब) सः लज्जाशीलः आसीत्।

३) वायुः न्यवर्तत ,यतः ....

अ) सः तृणं वोढुं न अशक्नोत्। ब) अग्निरपि न्यवर्तत।

४) इन्द्रः अन्यान् देवान् अतितरामिव ,यतः ....

अ) सः ब्रह्म प्रथमं विदाञ्चकार। ब) सः ब्रह्मणः प्रियः आसीत्।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) देवाः कस्य सामर्थ्येन विजयं प्राप्तवन्तः ?

२) परब्रह्म केन रूपेण प्रादुर्बभूव ?

३) देवाः किममन्यन्त ?

४) अग्निः किं दग्धुं न शशाक ?

५) कः तृणं वोढुं न शशाक ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत।**

१) अग्निर्वा जातवेदाः ।

२) परब्रह्म यक्षरूपेण प्रादुर्बभूव।

३) आकाशे स्त्रियमाजगाम उमां हैमवतीम् ।

४) इन्द्रः अतितरामिव अन्यदेवान् ।

*** नाम-सर्वनाम-परिवर्तनं कुरुत।**

१) ते अचिन्तयन्त। (सर्वनामस्थाने 'देव' इति नाम उपयोजयत।)

२) देवाः ब्रह्मणः सामर्थ्येन विजयं प्राप्तवन्तः । ('ब्रह्म' शब्दस्य स्थाने सर्वनाम उपयोजयत।)

३) इन्द्रः हि एनं प्रथमो विदाञ्चकार । ('एनं' स्थाने 'ब्रह्म' शब्दमुपयोजयत।)

४) अस्माकमेवायं महिमा । ('अस्माकम्' स्थाने 'देव' शब्दमुपयोजयत।)

५) इन्द्रः तामुवाच। ('ताम्' स्थाने 'उमा' शब्दमुपयोजयत।)

ब) शब्दज्ञानम् -

*** पर्यायशब्दाः -**

अग्निः, पृथिवी, वायुः , युद्धम्, लज्जितः, दानवः, वेगः , तृणम्

*** विलोमशब्दाः -**

देवाः, विजयः, तीव्रम्

***विशेषण - विशेष्य-अन्वितिः-**

----------- विजयिनः, ------------ उमाम्

*** पूर्वकालवाचक-त्वान्त-अव्ययानि -** .... **।**

*** पूर्वकालवाचक-ल्यबन्त-अव्ययानि -** ....**।**

*** हेत्वर्थक-तुमन्त-अव्ययानि -** ....**।**

क) पृथक्करणम् -

*** घटनाक्रमसंयोजनम् -**

अ) देवदानवानां युद्धमभवत्।
परब्रह्म यक्षरूपेणाविर्भूतम्।
देवाः विजयं प्राप्तवन्तः।
देवाः प्राप्तं विजयं स्वसामर्थ्येनैवेति अमन्यत।

ब)अग्निः तत्प्रति अभ्यद्रवत्।
अग्निः तृणं न दग्धुं शशाक।
देवाः अग्निदेवाय अकथयन्।
यक्षम् अग्नये तृणं निदधौ।

क) वायवे तृणं निदधौ।
व्रीडितो भूत्वा वायुः न्यवर्तत।
वायुः तत्प्रति अभ्यद्रवत्।
देवाः वायुमभाषन्त।

ड) यक्षं तिरोदधे ।
देवाः इन्द्रमब्रुवन्।
तस्मिन्नेव क्षणे आकाशे उमा-हैमावती प्रकटीबभूव ।
इन्द्रः तत्प्रति अभ्यद्रवत्।

❊ शब्दजालरेखाचित्रम् -

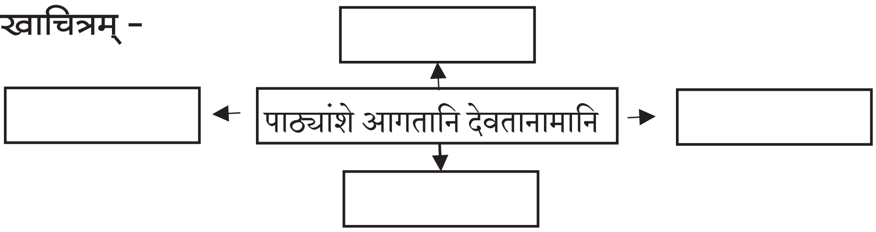

अष्टमः पाठः।

तारापीडः चन्द्रापीडमुपदिशति।

अ) अवबोधनम्–

❊ उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।

१) चन्द्रपीडः वासभवनम् अगमत्, यतः ....

अ) सः सभाम् उपस्थातुम् इच्छति । ब) सः पितरं नन्तुम् इच्छति।

२)तारापीडः चन्द्रापीडं सकललोकानुरञ्जने यत्नशीलं भवितुम् कथयति ,यतः ....

अ) सः एव सम्राट् भविष्यति। ब) राजा वनं गन्तुमिच्छति।

३) राज्यं हि नाम दुष्पालनं, यतः ....

अ) अखिलप्रजापालनव्यवहारः कठिणः। ब) लोकानुरञ्जनं सुलभम्।

❊ संस्कृतेन उत्तरत।

१) चन्द्रापीडः पितुः तारापीडस्य पादौ कथं प्राणमत् ?

२) चञ्चलप्रकृते : राज्यस्य प्रतिबन्धं कथं कर्तुं शक्यते ? ३) तारापीडः केन कृतार्थः ?

४) चन्द्रापीडम् अवलोक्य पिता तारापीडः कथम् अवादीत् ?

❊ रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत।

१) चन्द्रापीडः पितुः प्रणतये वासभवनम् अगमत्। २) न पीडिताः प्रजाः लोभेन।

३) त्वयैव सकललोकानुरञ्जने यतितव्यम्।

❊ नाम–सर्वनाम–परिवर्तनं कुरुत।

१) त्वयैव सकललोकानुरञ्जने यतितव्यम्। (त्वया इति स्थाने चन्द्रापीड नामपदस्य उचितं रूपं योजयतु।)

२) तथा प्रणतमालोक्य तं पिता अवादीत्। (तं इति स्थाने चन्द्रापीड नामपदस्य उचितं रूपं योजयतु।)

३) सः ननाम पितुः पादौ। (पितुः इति स्थाने तद् सर्वनामपदस्य उचितं रूपं योजयतु।)

ब) शब्दज्ञानम् –

❊ पर्यायशब्दाः –

प्रणतिः, चक्षुः, बलात्, समग्रैः, चिरं, धनुः, यौवनं, पन्थाः, मदः

❊ विलोमशब्दाः –

प्रियवादी, वृद्धः, जन्म, रघुः, विमुखितः

❊ पूर्वकालवाचक–त्वान्त–अव्ययानि – ....

❊ पूर्वकालवाचक–ल्यबन्त–अव्ययानि– ....

❊ हेत्वर्थक–तुमन्त–अव्ययानि – ....

क) पृथक्करणम् –

*** शब्दजालरेखाचित्रम् –**

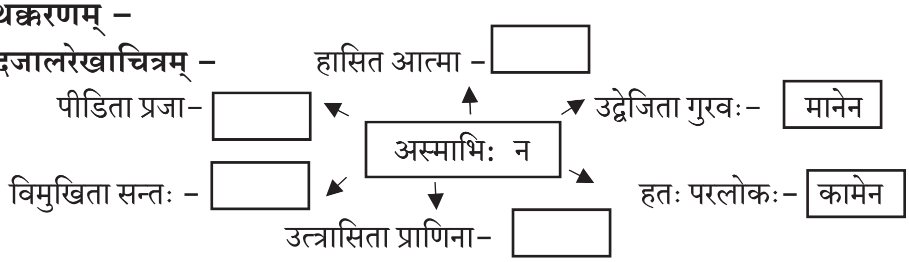

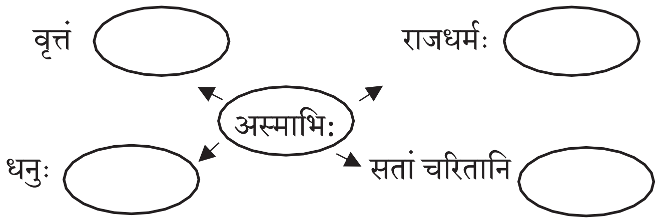

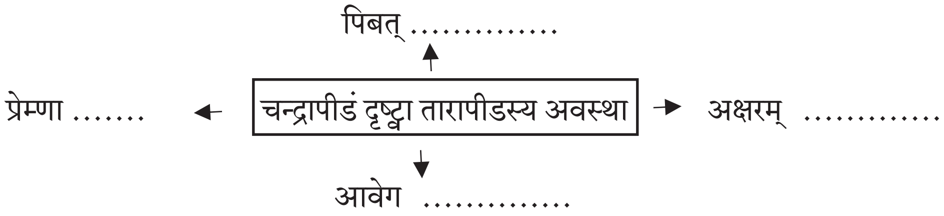

गद्य–स्थूलवाचनम् ।

अविवेकः परमापदां पदम् ।

*** संस्कृतभाषया एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१) निदाघसमये खगानां कृते किं कर्तव्यम् ?
२) सृष्टेः नियमः कः ?
३) जलस्य नैसर्गिकाणि स्रोतांसि केन कारणेन मलिनानि भवन्ति?
४) किमर्थं कीटकनाशकानि उपयुज्यन्ते?
५) नदीजलं केन कारणेन मलिनं भवति ?
६)स्वार्थपरायणः मानवः केषु मग्नः अस्ति?
७) केषां कृते जलस्थलवायुरूपाणि संसाधनानि आवश्यकानि ?
८) जगतः शोभा का ?
९) प्राणिनां पक्षिणां च संख्या कस्मात् कारणात् न्यूनीभवति ?
१०) 'चटकादिनम्' कदा भवति ?
११) गृहाद् बहिः पेयजलपूर्णं पात्रं कदा स्थापनीयम् ?
१२) कैः कारणैः प्रदूषणं वर्धते ?
१३) कस्मात् कारणात् खगानाम् अधिवासाः नष्टाः ?

=====**=====**=====

प्रथमः पाठः।

कवि–प्रशंसा ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) अनामिका सार्थवती बभूव, यतः ....

अ) कालिदासतुल्यकवेः अभावः अस्ति । ब) अंगुलीयकं धारयति ।

२) वैदर्भी धन्या अस्ति, यतः ....

अ) तया नैषधोऽपि आकृष्टः । ब) तया अब्धिः उत्तरलीकृता ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) देवकुलैः इव कस्य यशः शोभते ? २) पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कः कविः श्रेष्ठः ?

३) कस्य वचः नारिकेलफलसंमितं वर्तते ? ४) कस्य अर्थगौरवं प्रसिद्धम् ?

५) कस्मात् कारणात् वाणी बाणो बभूव ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) माघे <u>त्रयो</u> गुणाः सन्ति । २) <u>त्रिषु</u> लोकेषु विश्रुताः ।

३) <u>अनामिका</u> सार्थवती बभूव । ४) भासः <u>यशः</u> लेभे ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

पताका, देवकुलं, अब्धिः, स्तुतिः, वचः, चन्द्रिका

*** विलोमशब्दाः –**

यशः, स्तुतिः, गुणाः

*** भिन्नार्थकशब्दाः –**

१) वैदर्भी नाम भाषाशैली, विदर्भराजकन्या दमयन्ती च ।

* कालिदासस्य साहित्ये .... वर्तते ।

* .... नलराजं प्रति आकृष्टा ।

२) नैषधः नाम नलराजा, नैषधीयचरितम् च ।

* निषधदेशे .... वर्तते ।

* श्रीहर्षेण .... रचितम् ।

३) पताका नाम पताकास्थानं ध्वजः च ।

* नाट्येषु .... वर्तते ।

* मन्दिरेषु .... वर्तते ।

*** मञ्जूषातः विशेषणानि चित्वा कोष्ठकं पूरयत ।**

द्व्यर्थकशब्दाः	**नाटकानि**	**देवकुलं**
सूत्रधारः	....	....
बहुभूमिकाः	....	....
पताकाः	....	....

(नाट्यपात्राणि, नाटकस्य प्रारम्भकर्ता, पताकास्थानम्, मन्दिरस्तराः, ध्वजः, लेपकारः)

***विशेषण – विशेष्य–अन्वितिः–**

.... रसगर्भनिर्भरम्, नारिकेलफलसंमितम् ....,

पदन्यासैः ...., गुणैः ....

क) पृथक्करणम् –

*** शब्दजालरेखाचित्रम् –**

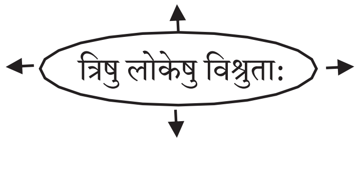

कवेः श्रेष्ठत्वं

कालिदासस्य .... | भारवेः .... | दण्डिनः .... | माघस्य ....

द्वितीयः पाठः ।
बुद्धजन्म ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) महाराज्ञी लुम्बिनीनाम्नी वने निवासमैच्छत्, यतः ....

अ) राज्ञः इच्छा आसीत् । ब) तस्याः वने निवासस्य कामना आसीत् ।

२) देवाः ननन्दुः, यतः ------

अ) गौतमबुद्धस्य जन्म अभवत् । ब) ते युद्धे विजयं प्राप्तवन्तः ।

३) नरेन्द्रः द्वे वारिधारे मुमोच , यतः -------

अ) पुत्रस्य दिव्याद्भुतं जन्म अपश्यत् । ब) तस्योपरि शत्रुभिः आक्रमणं कृतम् ।

४) नरेन्द्रः विषादं त्यक्त्वा मुमुदे, यतः -----

अ) निमित्तज्ञानिभिः पुत्रस्य विशेषलक्षणानि कथितानि । ब) शत्रुः पराजितः अभवत् ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) गौतमबुद्धस्य मातुः नाम किम् ? २) माता किदृशं दोहदमामनन्ति ?

३) शुद्धोदनस्य वंशस्य नाम किम् ? ४) धर्मराजः कस्य बंधनमोक्षं करिष्यते ?

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

महिषी, साध्वी, स्थविरः, रुजः, भीतं, प्रसन्नं, तनयः, पुरम्, पत्नी

*** विलोमशब्दाः –**

प्रसन्नं, बन्धनं, तुष्टाः, पुरतः, स्थविरः, अमरः

***विशेषण – विशेष्य–अन्वितिः–**

.... गुर्वी, प्रेमाकरः .... , समाधियुक्ता ...., ध्यानप्रदे .... ,
.... देवाः , ... मुखैः, ..., ..., ... लोकस्य

क) पृथक्करणम् –

*** शब्दजालरेखाचित्रम् –**

बुद्धपरिचयः

मातुः नाम ---------- | पितुः नाम -------- | वंशनाम ---------- | जन्मवनस्य नाम ---------

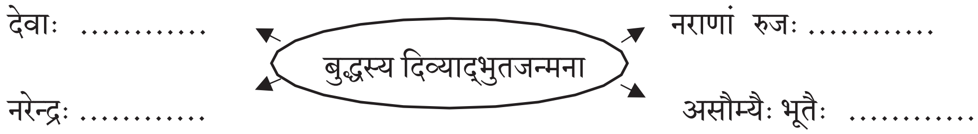

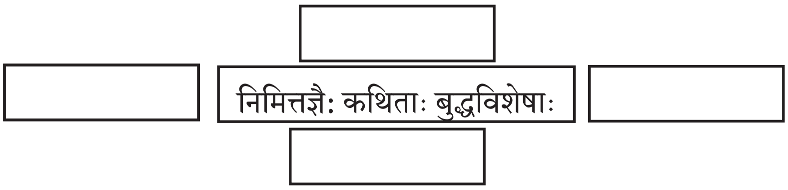

तृतीयः पाठः।
पण्डितलक्षणानि ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) पण्डितस्य प्रज्ञा कीदृशी ? २) कः पण्डिताख्यां लभते ?
३) आपत्सु के न मुह्यन्ति ? ४) पण्डितः केन न तप्यते ? ५) पण्डितः कस्मिन् न हृष्यति ?

***पर्यायशब्दाः –**

तितिक्षा, दर्पः, प्रज्ञा, ह्री

***विलोमशब्दाः –**

अवमानम्, क्षिप्रम्, चिरम्

*** भिन्नार्थकशब्दाः –**

१) अर्थः नाम धनं, शब्दार्थं च ।
पण्डितः .... न अपकर्षति । पण्डितः .... विज्ञाय कार्यं करोति ।

क) पृथक्करणम् –

*** शब्दजालरेखाचित्रम् –**

१) 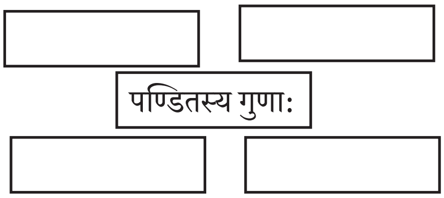

२) 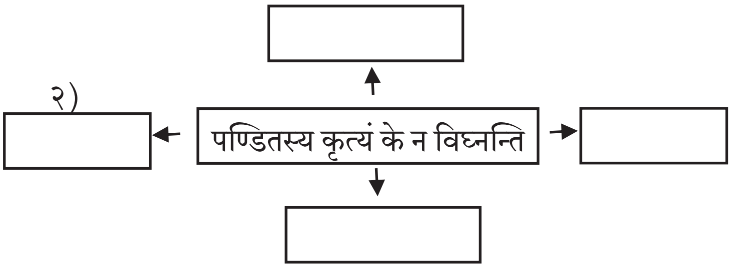

३) 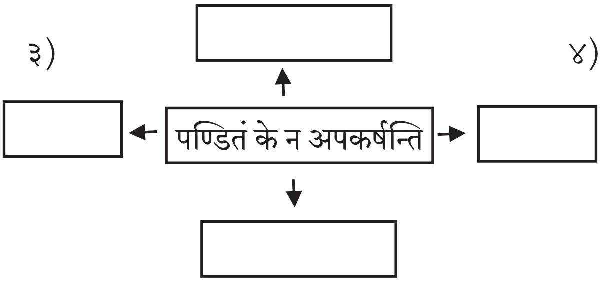

४) 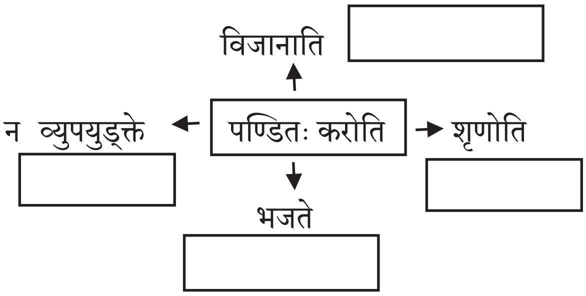

चतुर्थः पाठः।
दिलीप–सिंहसंवादः।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।**

१) धेनुः गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश, यतः ----

अ) सा अनुचरस्य भावं ज्ञातुमिच्छति। ब) सा गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पम् इच्छति।

२) सिंहः धेनुं चकर्ष, यतः - --

अ) सः क्षुधितः। ब) राजा आद्रिशोभादर्शने मग्नः।

३) सिंहः दिलीपं 'विचारमूढं' कल्पयति, यतः ....

अ) दिलीपस्य वयः नवं वपुश्च कान्तम् अस्ति ब) दिलीपः अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छति।

४) 'पुत्र वरं वृणीष्व' इति धेनुः वदति, यतः ....

अ) सा गुरौ भक्त्या प्रीता अस्ति। ब) सा केवलांना पयसां प्रसूतिः न अस्ति।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) राजा धेनुं कदा मुमोच ? २) धेनुः गह्वरं किमर्थम् आविवेश ?

३) सिंहः कया वाचा जगाद ? ४) सिंहः कस्य सेवक : ?

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

जाया, ऊर्वीम्, प्रभाते, नृपः, नगेन्द्रः, रंहः, पूतम्, वृषः, सुधा, गिरीशः, मृगेन्द्रः, हरि, जननी, अद्रिः, ऊरुसत्त्वम्, किंकरः

*** विलोमशब्दाः –**

दयालुः, दुष्प्रधर्षा, सुरद्विष्, प्रगल्भम्, अवज्ञा, हास्यम्

*** विशेषणान् चिनुत–**

धेनुः	राजा
----------	-----------
------------	------------

क) पृथक्करणम् –

*** शब्दजालरेखाचित्रम् –**

सिंहस्य → नाम ....

सिंहस्य → पूत ....

सिंहस्य → स्वामी ......

सिंहस्य → मित्रम् ....

धेनुः → क्षुधितस्य तृप्त्यै ....

धेनुः → सुधेव ....

धेनुः → उपस्थिता ....

धेनुः → परमेश्वरेण ....

*** क्रमसंयोजनम् –**

१) वत्सः बद्धः ।
नृपेण धेनुमोचनम्।
वत्सेन दुग्धपानं कृतम् ।
नृपजायया धेनुपूजनम्।

२) धेनोः गह्वरप्रवेशम् ।
राज्ञा दयितानिवर्तनम्।
धेनोः अनुचरभावजिज्ञासनम् ।
राज्ञा धेनुरक्षणम् ।

षष्ठः पाठः।

कण्टकाञ्जलिः ।

अ) अवबोधनम्–

*** उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) भाग्यवशतः भर्ता ईदृशः भवति, यतः ....
अ) अपत्यं मुदा रक्षति। ब) व्ययविधौ निषेधति ।

२) भाग्यवशतः भार्या ईदृशी भवति, यतः ....
अ) भट्टारकस्य कार्ये न विघ्नयति। ब) सदा पृच्छति कदा क्वार्थे धनस्य व्ययः।

३) कविना गृहसंनिधौ रसालतरुः प्रणिहितः, यतः.........................
अ) मन्त्रिणाम् आदेशपालनार्थम् । ब) पत्नी–आदेशपालनार्थम् ।

४) सः सद्गुरु : मायीति उच्यते, यतः ....
अ) सः जनेभ्यः धनं गृह्णाति । ब) सः अन्तर्यामी वर्तते ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) भट्टारककार्ये का न विघ्नयति ? २) आम्रफलाणि क्व गतानि ?
३) आदर्शः भर्ता अपत्यं कथं रक्षति ? ४) मायी सद्गुरुः स्वकरे मृदादि धृत्वा किं करोति ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) संज्ञाने <u>विवशी</u>करोति । २) गृहे गृहे <u>तरवो</u> रोप्यन्ताम् ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –** अधनः, मुदा, शिला, रसालः, सकृत्

*** विलोमशब्दाः –** दिवम्, धृत्वा

क) पृथक्करणम् –

*** घटनाक्रमसंयोजनम्–** १) i) रसालतरुरोपणम् । ii) अस्माकं निर्वृतिगमनम् ।
iii) शिलाभक्षणम् । iv) मन्त्रिणाम् आदेशपालनम् ।

*** जालरेखाचित्रम्–**

अधुना कुत्र वर्तते ?

आम्रफलं ---------- | काजूगरं --------- | कदलीफलं ---------- | शर्करा ---------

सप्तमः पाठः।

विन्ध्याद्रिवर्णनम् ।

*** संस्कृतेन उत्तरत।**

१) विन्ध्याद्रौ कस्य मूर्तिः विभाति ?
२) रेवा सेवाव्रतं कथमाचरति ?
३) पुलिन्दः गृहमागतानामतिथेयं कथं कुरुते ?
४) के कुलनायकस्य जयघोषं कुर्वन्ति ?
५) भिल्लीषु कः मोदं तनुते ?

*** रेखाङ्कितं पदमाधृत्य संस्कृतप्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) विन्ध्याभिधो शैलराजः राजति ।
२) समीरः भिल्लीषु मोदं तनुते ।
३) पत्रैः परिकल्पितेषु पात्रेषु पुलिन्दः आतिथेयं कुरुते ।
४) उपलाः माहेश्वरबाणरूपं विन्दति ।
५) कुरङ्गाः परितः दृष्टिं निक्षिप्य चर्वन्ति ।
६) मतङ्गजाः राजलक्ष्म्याः निरामयं लक्षणम् ।
७) प्रपाताः जयघोषं उच्चैः कुर्वन्ति ।

ब) शब्दज्ञानम् –

*** पर्यायशब्दाः –**

देवता, त्रिदशाः, शैलः, शिवः, समीरः, मोदः, सौरभः, पत्रम्, रेवा, नर्मदा, सानु, उपला, शुकः, कीशः

क) पृथक्करणम् –

१)

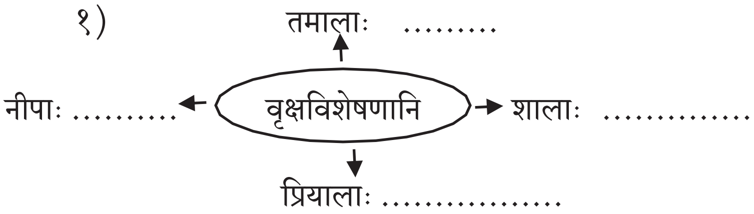

२)

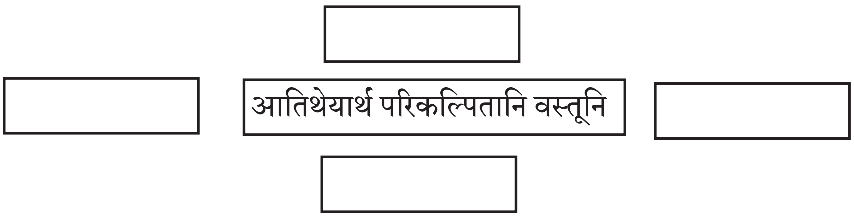

३)

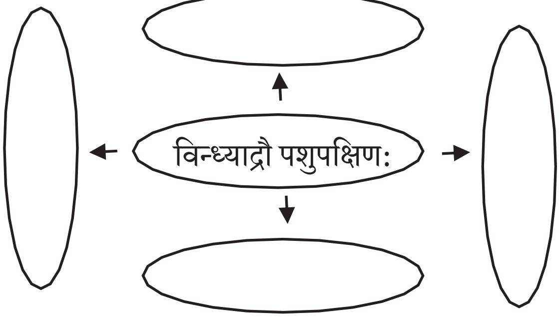

*** घटनाक्रमसंयोजनम् –**

बाणरूपं विन्दन्तः ।
आवर्तमध्ये भ्रमन्तः ।
उपलाः पतन्तः ।
उपला सानुमध्यगताः ।

पद्यं-स्थूलवाचनम्।

गङ्गास्तोत्रम् ।

*** संस्कृतभाषया एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१) गङ्गायाः जलमहिमा कुत्र ख्यातः ?
२) गङ्गा कस्य ऋषेः कन्या ?
३) गङ्गा कस्य जननी ?
४) गङ्गातटनिवासः कस्य समः वर्तते ?
५) शंकराचार्यस्य मतानुसारेण कः नरः जयति ?
६) गङ्गास्तोत्रं कस्मिन् वृत्ते रचितम् ?
७) गङ्गा कुत्र विहरति ?
८) गङ्गा किं दूरीकरोति ?
९) कः परमपदं गृह्णाति ?
१०) गङ्गास्रोतसि स्नात्वा किं भवति ?
११) गङ्गा किं किं हरति ?
१२) गङ्गायाः कानि विशेषाणि निर्दिष्टानि ?
१३) गङ्गायाः जलपानेन किं भवति ?
१४) गङ्गायाः अपरं नाम किं ?

=====**=====**=====

परिशिष्टम् ।

*** उचितं विकल्पं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) .... आदिकाव्यम् ।
अ) महाभारतम् ब) रामायणम् क) भागवतम्

२) विदग्धकाव्यपरम्परा .... इति कवेः काव्यतः प्रारब्धा ।
अ) वाल्मीकिः ब) अश्वघोषः क) कालिदासः

३) .... इति कवेः शैली नारिकलफलसंमितम् इति उक्ता ।
अ) माघः ब) श्रीहर्षः क) भारविः

४) काश्मीरदेशस्येतिहासः .... इति ग्रन्थे वर्तते ।
अ) विक्रमाङ्कदेवचरितम् ब) राजतरङ्गिणी क) भामिनीविलासः

५) जगति प्रसृतः बायबल इव .... इति ग्रन्थः ।
अ) पञ्चतन्त्रम् ब) कथासरित्सागरः क) हितोपदेशः

६) रामायणस्य विभागानां नाम .... इति ।
अ) काण्डम् ब) पर्व क) सर्गः

७) महाभारतस्य आद्यं नाम ....इति ।
अ) भारतः ब) जयः क) महाभारतः

८) .... कविः रघुकारः ।
अ) भारविः ब) कालिदासः क) भर्तृहरिः

९) बृहत्कथायाः कर्ता .... ।
अ) सोमदेवः ब) गुणाढ्यः क) दण्डी

१०) .... इति कवेः काव्यं चिनीभाषायां अनुवादितम् ।
अ) अश्वघोषः ब) भारविः क) कालिदासः

११) सुभाषितानि .... इति काव्यप्रकारे गण्यन्ते ।
अ) खण्डकाव्यं ब) उत्कीर्णकाव्यम् क) मुक्तककाव्यम्

१२) .... इत्यस्य प्रस्तरलेखाः धर्मप्रवचनपराः ।
अ) अशोकः ब) रुद्रदामा क) समुद्रगुप्तः

१३) .... कविः अर्थगौरवार्थं ख्यातः ।
अ) भारविः ब) भासः क) भवभूतिः

१४) रामायणे .... श्लोकाः सन्ति ।
अ) २७००० ब) २४००० क) ७०००

१५) जयदेवरचितस्य गीतगोविंदस्य काव्यप्रकारः .... इति ।
अ) खण्डकाव्यम् ब) मुक्तककाव्यम् क) महाकाव्यम्

१६) ....कवेः काव्यं 'कपित्थपाकं' इति ख्यातः ।
अ) श्रीहर्षः ब) भारविः क) माघः

१७) स्तोत्रवाङ्मये .... इत्यस्य स्थानम् अनन्यसाधारणम् ।
अ) बिल्हणः ब) शंकराचार्यः क) कल्हणः

१८) अधोनिर्दिष्टेषु .... आधुनिककाव्यम् ।
अ) संमार्जनीशतकम् ब) नीतिशतकम् क) वैराग्यशतकम्

१९) बुद्धचरितं .... इत्यनेन विरचितम् ।
अ) कालिदासः ब) भर्तृहरिः क) अश्वघोषः

२०) संस्कृत-उत्कीर्णकाव्यस्य प्रारम्भः .... इत्यस्मात् प्रस्तरलेखात् जातः ।
अ) समुद्रगुप्तप्रशस्तिः ब) जुनागढप्रस्तरलेखः क) ऐहोलभित्तिलेखः

२१) मेघदूतस्य काव्यप्रकारः .... इति ।
अ) चम्पूकाव्यम् ब) खण्डकाव्यम् क) मुक्तककाव्यम्

२२) बाणकवेः आश्रयदाता .... इति सम्राट् आसीत् ।
अ) तारापीडः ब) हर्षः क) भोजः

२३) दृश्यंकाव्यं नाम .... इति ।
अ) नाटकम् ब) आर्षकाव्यम् क) महाकाव्यम्

२४) शिशुपालवधस्य कविः .... इति ।
अ) माघः ब) शिशुपालः क) भारविः

२५) .... इत्यस्मिन् नाटके नायिका अथवा स्त्रीपात्रं नास्ति ।
अ) दूतवाक्यम् ब) नागानन्दम् क) मुद्राराक्षसम्

२६) यस्मिन् गद्यं तथा पद्यं समानरूपेण भवति, तस्य नाम .... इति ।
अ) चित्रकाव्यम् ब) चम्पूकाव्यम् क) खण्डकाव्यम्

२७) उत्तररामचरितस्य कर्ता .... अस्ति ?
अ) तुलसीदासः ब) भवभूतिः क) विशाखदत्तः

२८) कृष्णलीलाधारितं भासस्य नाटकस्य नामधेयं .... इति ।
अ) अभिषेकम् ब) बालचरितम् क) अविमारकम्

२९) राजनीति-आधारितस्य नाटकस्य नामधेयं .... इति ।
अ) महावीरचरितम् ब) मृच्छकटिकम् क) मुद्राराक्षसम्

३०) नैषधीयचरितकाव्यस्य अन्यत् नाम .... इति ।
अ) बुद्धचरितम् ब) दशकुमारचरितम् क) वैरसेनीचरितम्

३१) उत्कीर्णलेखे .... इति लिपी दृश्यते ।
अ) ब्राह्मी ब) द्रविडः क) देवी

३२) कालिदासस्य .... शैली वर्तते ।
अ) द्रविडी ब) वैदर्भी क) गांधारी

३३) .... इति आदिकविः वर्तते ।
अ) व्यासः ब) कालिदासः क) वाल्मीकिः

३४) प्रहेलिका, शब्द-अर्थचमत्कृतिः .... इत्यस्मिन् वर्तते ।
अ) चित्रकाव्यम् ब) कलाकाव्यम् क) मनोरंजनकाव्यम्

३५) भारतदेशस्य निसर्ग-लोकाचारादीनां वर्णनं .... इत्यस्मिन् काव्ये वर्तते ।
अ) भारतदर्शनम् ब) विश्वागुणादर्शः क) भारतदर्शः

३६) 'ऐश्वर्यं यदि वाञ्छसि प्रियसखे शाकुन्तलं सेव्यताम्' इति .... इत्यनेन उक्तम् ।
अ) महाकविः गटे ब) विष्णुशर्मा क) मल्लिनाथः

३७) साहित्यशास्त्रे नाटकस्य अपरं नाम .... इति ।
अ) काव्यम् ब) पताकास्थानं क) रूपकम्

३८) .... इति पञ्चमः वेदः ।
अ) आयुर्वेदः ब) रामायणम् क) वेदान्तः

=====***=====***=====

कथापूर्तिः ।

*** मञ्जूषातः उचितान् शब्दान् चित्वा १० रिक्तस्थानानि पूरयित्वा कथां /परिच्छेदं पुनर्लिखत।**
Rewrite the story by filling the blanks with the proper words in the bracket.

१) एकः धनहीनः वनं गत्वा वृक्षान् ------ काष्ठानि ------ तानि काष्ठानि विक्रेतुं नगरम् आगतः । तत्र जनानां महान् समूहः आसीत् । तस्य काष्ठानां भारः अधिकः आसीत् । अतः ''अपसर, अपसर'' इति आक्रोशन् एव सः ------ आसीत् । जनः तस्य आक्रोशं ------ अपसरन्ति स्म । परं एकः गर्विष्ठः न अपसृतः । तस्य वस्त्रं ------ सह घर्षणेन छिन्नं जातम् । अतीव क्रुद्धः सः तं धनहीनं बलात् न्यायाधीशस्य पुरतः आनयत् । एषः काष्ठविक्रेता मम वस्त्राणि ------ इति उक्त्वा सः न्यायम् अयाचत ।

न्यायाधीशः तं दरिद्रं बहून् ------ अपृच्छत् । परं दरिद्रः न किमपि उक्तवान् । अन्ततो गत्वा न्यायाधीशः सक्रोधम् अब्रवीत् ''भोः भ्रातः, किमर्थम् एतं मूकं ------ आनीतवान् ?

''स्वामिन्, एषः न मूकः । लघुमार्गे अपसर, अपसर इति एतस्य ----- मया स्वयं श्रुतः ।'' गर्विष्ठः अवोचत् ।

''भद्र, यदि एवम् अस्ति तर्हि तस्य आक्रोशं श्रुत्वा अपि त्वं दूरं न ------ एषः तव दोषः । तव याचिका निरस्ता ।'' न्यायाधीशः अकथयत् ।

(प्रश्नान्, छित्वा, अपसृतः, गच्छन्, बद्ध्वा, मत्सविधे, श्रुत्वा, छिन्नवान्, आक्रोशः, काष्ठैः)

२) गङ्गारामः एकं गर्दभं विक्रेतुं ------ पुत्रेण हरदत्तेन सह अगच्छत् । गङ्गारामः गर्दभस्य उपरि उपविष्टः । हरदत्तः तस्य पार्श्वतः चलति । एतद् दृष्ट्वा कोऽपि मार्गस्थः अन्यं पथिकं कथयति, कीदृक् पाषाणहृदयः पिता स्वयं गर्दभस्य उपरि उपविष्टः । वराकः पुत्रः चलति । ईदृक् स्वार्थपरः पिता ------ कुत्रापि दृष्टः ? एतत् श्रुत्वा पिता गर्दभपृष्ठात् अवरुह्य पुत्रं च उपवेशयति । तदा जनाः वदन्ति । 'पितृभक्तं पुत्रं ------ । पिता मार्गकष्टं सहते ।' पुत्रः गर्दभपृष्ठे आनन्दं करोति ।

एतत् श्रुत्वा पुत्रः पितरं वदति, पितः जनाः ------ । आवां द्वौ गर्दभपृष्ठे ------ । किञ्चित्कालात् परं कोऽपि पथिकः पितरं वदति । भो महाशय, गर्दभस्य कष्टं भवति । भवान् स्वं गर्दभं वहति चेत् भवतः कष्टं भविष्यति न वा ? वहनं कृत्वा पश्यतु । आवां भवतः सहाय्यं ------ । तदा ते जनाः गर्दभस्य एकस्मिन् स्थूलदण्डे लम्बयित्वा नयन्ति । ------ कोऽपि वंशनिर्मितः सेतुः अस्ति । जनाः ------ सेतोः उपरि चलन्ति । भयभीतः गर्दभः छट्पटायते । जनानां स्कन्धात् च्युतः भूत्वा गभीरे जले पतति ------ च । तदा पिता वदति - किमर्थं मया जनानां वचनं श्रुतम् ? पुत्रः वदति 'आम् पितः, यदि आवां तेषां वचनेन परिचालितौ न अभविष्यावः तर्हि ------ गर्दभः न अमरिष्यत् ।

(करिष्यावः, त्वया, विपणीं, आवयोः, मार्गे, अपवदन्ति, पश्य, सावधानं, उपविशावः, म्रियते)

३) ''सम्प्रति शाकविक्रयः कठिनतरः यतः तस्मिन् ------ दृश्यते । एकघण्टां यावत् अहं जनान् ------ तानुद्दिश्य आक्रन्दामि चत्वारिंशत् रूप्यकाणि किलोमितम्-चत्वारिंशत् रुप्यकाणि किलोमितम् इति । परं महत् काठिन्येन एकोऽपि ------ आगतवान् ।'' श्रान्तः शङ्करः अभाषत । ''भवान् मुहूर्तकं ------ करोतु, शाकविक्रयम् अहं करोमि'' रत्ना साहाय्यं प्रादर्शयत् । शङ्करः अल्पकालार्थं ------ गतः । स्वल्पेनैव कालेन यदा सः उदतिष्ठत् यदा तेन दृष्टं यद् सर्वाणि शाकानि ----- आसन् । शङ्करः साशङ्कम् अपृच्छत् 'अपि त्वया हानिदोषेण ------ मूल्येन शाकं विक्रितं किम् ?' रत्ना अवदत्, ''नैव, भवता आदिष्टेन मूल्येनैव ------ । किन्तु मया दश रुप्यकैः सपादकिलोमितम् इति उद्घोषणमारब्धम् । चत्वारिंशत् रूप्यकाणां स्थाने दशरूप्यकाणि इति मूल्यं श्रुत्वा अधिकाः जनाः अस्माकं ------ प्रति आकृष्टाः । शाकपरिमाणादपि तस्य ------ ते अत्र आकर्षिताः । अहं तेनैव मूल्येन शाकविक्रयणं करोमि इति अनवधार्य तैः शाकं क्रीतम् । शङ्करः तस्याः भार्यायाः व्यवसायचातुर्यं प्राशंसत् ।

(विक्रितानि, आकर्षितुं, मूल्येनैव, महार्हता, विश्रामं, अल्पेनैव, निद्रावशं, विक्रितम्, शाकशकटिकां, शाकक्रयार्थम्)

४) पण्डित-मदनमोहन-मालवीयः बनारस-हिन्दु-विश्वविद्यालस्य ----- कृते विविधमार्गैः धनसंग्रह करोति स्म । कदाचित् स धनयाचनार्थं हैदराबादशासकं ------ प्रति अगच्छत् । परं निजामेन किञ्चिदपि धनं न प्रदत्तम् । तदा मालवीयः चिन्तितवान् यत् केनोपायेन ------ धनं प्राप्तव्यम् ।

तत्समये एव हैदराबादे एकस्य महाधनिकस्य निधनं जातम् । यदा तस्य शवयात्रा आरब्धा तदा ----- शवस्योपरि नाणकवर्षा ------ तस्य आप्ताः गच्छन्ति स्म । तत्र गत्वा मालवीयः ------ पतितानां नाणकानां सङ्ग्रहं कृतवान् । तदा एकेन मित्रेण अपृच्छत् 'भवान् एतत् किमर्थं ------ ।' तदा मालवीयः अब्रवीत् 'युष्माकं निजामेन ------ किमपि धनं न प्रदत्तम् । निजामेन किं दत्तमिति

जनैः पृष्टे सति ----- किं वक्तव्यम् ? ------ तु न दत्तं परं मयैव शवयात्रायां एषः धनसङ्ग्रहः कृतः इति तेभ्यः कथयिष्यामि ।

एतां वार्ता श्रुत्वा लज्जितः निजामः क्षमायाजनां कृत्वा तस्मै प्रभूतं धनं प्रदत्तवान् ।

(धनिकस्य, कुर्वाणाः, मया, स्थापनायाः, निजामं, करोति, निजामात् , निजामेन, मह्यं, शवयात्रायां)

५) मानसशास्त्रज्ञः ------ स्पर्शं प्रतिपादयन्ति । एकः सकारात्मकः अपरः नकारात्मकः च । सकारात्मकः ----------- कल्पते । ------ सहितं कृतं हास्यं वात्सल्यव्यञ्जकः स्वरो मैत्रीपूर्णो नेत्रकटाक्षश्च ------ सकारात्मकस्पर्शोदाहरणानि । तानि स्वीकृतेश्चिह्नानि भवन्ति । सद्भावनां च -----। ------ स्पर्शो कटुतां वर्धयति । निरपेक्षः स्पर्शः परस्य स्वीकारं ध्वनति । सापेक्षे स्पर्शे रुक्षतान्तर्भवति । बालाः सदा सर्वथा निरपेक्षस्पर्शम् ------ । सकारात्मकः स्पर्शो प्रीतिं विवर्धयति । सामाजिकोऽहमपि काञ्चित् योग्यताम् अर्हामि इति विचारं प्रवर्तयति । -------- च प्रेरणां करोति । एवञ्च परनिन्दाभयं निष्कासयति । जनसम्बाधे स्त्रीभिरनुभूयमानाः केचन स्पर्शाः एवं विद्याः सन्ति । स्पर्शकराः कामुकजना ------ वर्तन्ते। तेन एते रक्षकपुरुषाणां स्त्रीणाञ्च ------ अनुभवन्ति।

(अभिलषन्ति, अन्यः, सुवन्ति, एतादृशानि, द्विविधं, आत्मविश्वासाय, नकारात्मकः, स्मितेन, ताडनम्, दृष्टवासनाग्रस्ताः)

अपठितगद्यांशाः ।

⁕ अपठितगद्यांशं पठित्वा माध्यमभाषया अनुवादं कुरुत ।

अथवा

माध्यमभाषया प्रश्ननिर्माणं कुरुत तथा तेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि अपि माध्यमभाषया लिखत। (केवलं ५)

१) कविश्रेष्ठ रवीन्द्रमहोदयः अवदत् ''वाल्मीकेः रामायणं भारतीयानां भावभावनानां भागीरथी एव ।'' सर्वासु भारतीयभाषासु रामायणं अतीव भक्त्या गीयते । रामायणे वर्णितः राजधर्मः यतिधर्मः कुलधर्मादयः सर्वेषां भारतीयानां मर्मबन्धाः सन्ति । उत्तरप्रदेशे तुलसीरामायणस्य नित्यं पठनं कोटिकोटिजनाः नित्यं कुर्वन्ति । तामिळनाडुप्रान्ते कविचक्रवर्तेः कम्बरामायणमपि अतीव लोकप्रियम् । महाराष्ट्रभाषायां कविवर्येण ग. दि. माडगूळकरमहोदयेन गीतरामायणं रचितम् ।

२) पञ्चमहाभूतेषु एकं जलम् । मनुजस्य जीवने तद् अतीव महत्त्वपूर्णम् । तृषाशमनार्थं पाचनार्थं स्वच्छतायै जलम् उपयुज्यते । तथा कृषिकार्याणि कर्तुं जलं आवश्यकम् । जलेन विद्युत्-निर्मितिः शक्या अस्ति । पृथ्वीवत् परग्रहेषु अपि जीवसृष्टिः विद्यते वा इति ज्ञातुं मानवस्य जिज्ञासा वर्तते । तदा अग्रक्रमेण जलम् अन्विष्यते । एवं जलं जीवनम् इति यद् उच्यते तत् सार्थमेव ।

३) भारतस्य दुग्धक्रान्तेः जनकः डॉ. वर्गीस–कुरियनमहाभागः । महाभागेनानेन 'अमूल' इति दुग्धप्रकियाप्रकल्पस्य माध्यमेन दुग्धव्यवसाये व्यवस्थापने च अतुलनीयं कार्य कृतम् । अस्य अध्यक्षपदे 'दुग्धस्य महापूरः' इति योजनां सफलीकर्तुं राष्ट्रीय – दुग्धोद्योग –विकास – मण्डलस्य स्थापना अभवत् । 'गुजराथ–को–ऑपरेटिव्ह–मिल्क–मार्केटिंग–फेडरेशन', 'नॅशनल–इन्स्टिटट्युट–ऑफ–रूरल–मॅनेजमेंट', 'ग्रामीण– राज्यस्तरयोः स्थापिता दुग्धोत्पादन–महासङ्घाः' च इत्यादिभिः संस्थाभिः असौ महाभागः दुग्धक्रान्तिं सफलीकृतवान् । एतस्य कार्यार्थं भारतशासनेन 'पद्मविभूषण' पदव्या एषः सत्कृतः । 'वर्ल्ड पीस प्राईज', 'रेमन मॅगसेसे पुरस्कारः' अमेरिका शासनस्य 'इंटरनॅशनल पर्सन ऑफ द इयर' इत्यादिभिः अन्यैः प्रतिष्ठितपुरस्कारैः डॉ. कुरियनमहाभागः सम्मानितः ।

४) दक्षिणमहाराष्ट्रे कुरुंदवाडसंस्थाने कीर्तनकाराणां कुले विष्णुः दिगम्बरः पलुस्करमहोदयस्य जन्म अभवत् । बाल्ये एव तस्य बालकस्य ध्वनिः बहुमधुरः आसीत् । सः बुद्धिमान्, तीक्ष्णमतिः, अतः बहुजनप्रियः आसीत् । कदाचित् तस्य नेत्रयोः आकस्मिकतया आघातः अभवत् । मीरजनगरे बडबडे नामकः वैद्यः तस्य बालकस्य चिकित्सां करोति स्म । बालकस्य गानं श्रुत्वा सः अतीव तुष्टः । 'एषः बालकः महान् संगीतज्ञः भविष्यति' इति सः चिन्तितवान् । सः मीरजकरमहाराजम् उक्त्वा सङ्गीतशिक्षणार्थं बालकम् आस्थानगायकसमीपं प्रेषितवान् । तत्र सङ्गीतज्ञानम् आसाद्य एषः महोदयः १९०८ तमे वर्षे मुम्बई–नगरे गांधर्वविश्वविद्यालयम् आरब्धवान् । अयं पुरुषः भारतीयसङ्गीतस्य उद्धारकः, कलातपस्वी, गानगन्धर्वः, गायनाचार्यः आदिभिः उपाधिभिः ख्यातः अस्ति सर्वत्र ।

⁕ शिक्षणातून भविष्यासाठी उपयुक्त,ज्यांचा विकास व्हायला हवा, अशा क्षमता आणि कौशल्ये–
१) स्वतःहून शिकता येणे. २)शिकण्याचे मार्ग शोधता येणे.३)विचार करता येणे.४)भाषेचा वापर करता येणे. ५)शरीराचा वापर करता येणे. ६)मिळालेल्या अनुभवातून योग्य ते ज्ञान घेता येणे. ७)शोध घेता येणे. ८)पर्यायांची निवड करता येणे. ९)निर्णय घेता येणे. १०)कल्पनाशक्ति वापरणे. ११)नवनिर्मिती करता येणे.

⁕ शिक्षणात बदल करायचा झाल्यस ४ तऱ्हेचे बदल अपेक्षित असतात.
१) शिक्षणाच्या उद्दिष्टात, २) आशयात, ३)शिकण्या–शिकविण्याच्या पद्धतीत, ४)शिकविण्याच्या मूल्यमापनात .आपण यावेळी आशयात बदल केलेला नाही.

शिक्षण हे परीक्षेपुरते किंवा अपेक्षित प्रश्नांची उत्तरे देण्यासाठी न राहता, ते विद्यार्थ्यांच्या विविध क्षमता वाढविण्यासाठी असावे,ज्यायोगे भविष्यातील आव्हानांना त्यांना तोंड देता येईल.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक तथा उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ,
पुणे – ४११००४

संस्कृतम्

एकादशीकक्षा **कृतिपत्रिकायाः प्रारूपम्** **गुणाः ८०**

अवधिः होरात्रयम् ।

प्रथमः विभागः – गद्यम्। **(२३)**

(अवबोधनम्, शब्दसम्पत्तिः , पृथक्करणम्, स्पष्टीकरणम्)

प्रश्नः१अ) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

(१२०-१५० शब्दपरिमितः गद्यांशः)

अ१) अवबोधनम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।) २

अ२) शब्दज्ञानम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।) २

अ३) पृथक्करणम् । (क्रमसंयोजनम् /प्रवाहिजालम्।) २

प्रश्नः१ब) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

(१२०-१५० शब्दपरिमितः गद्यांशः)

ब१) अवबोधनम् ।(केऽपि २ कृती कुरुत ।) २

ब२) शब्दज्ञानम् ।(केऽपि २ कृती कुरुत ।) २

ब३) पृथक्करणम् । (वृक्षरेखाचित्रम्/ स्तम्भपूरणम्) २

प्रश्नः१क) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत।

(१२० -१५० शब्दपरिमितः गद्यांशः)

क१) अवबोधनम्।(केऽपि २ कृती कुरुत।) २

क२) शब्दज्ञानम्।(केऽपि २ कृती कुरुत ।) २

क३) पृथक्करणम् ।(जालरेखाचित्रम्। कोष्ठकपूरणम्) २

प्रश्नः१ड) माध्यमभाषया वाक्यं ससंदर्भं स्पष्टीकुरुत ।(केवलं १) ५

(द्वे वाक्ये प्रष्टव्ये)

अवबोधनस्य कृतयः – काः अपि ३ कृतयः प्रष्टव्याः ।

i) उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

ii) संस्कृतभाषया एकवाक्येन उत्तरं लिखत ।

iii) रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य संस्कृतभाषया प्रश्ननिर्माणं कुरुत।

iv) नामस्थाने सर्वनाम / सर्वनामस्थाने नाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

शब्दज्ञानस्य कृतयः –काः अपि ३ कृतयः प्रष्टव्याः ।

i) पर्यायशब्दाः/विलोमशब्दाः / भिन्नार्थकशब्दाः

कृतयः –चयनम्/मेलनम्/समूहेतरपदस्य/चतुर्थपदस्य लेखनम् ।

ii) सन्धिविग्रहः ।

कृतयः – चतुर्थपदं लिखत/पूर्वपदं लिखत/उत्तरपदं लिखत।उचितं विकल्पं चित्वा लिखत ।

iii) विशेषण–विशेष्य–अन्वितिः ।

कृतयः –चयनम्/मेलनम् /चतुर्थपदस्य लेखनम् ।

iv) धातुसाधित–अव्ययानां(त्वान्त/ल्यबन्त/तुमन्त)/विभक्त्यन्तपदानां चयनम् ।

द्वितीयः विभागः–पद्यम्। (१९)

(अवबोधनम् ,शब्दसम्पत्तिः, पृथक्करणं, अन्वयपूर्तिः, स्मरणं, वृत्तज्ञानम्)

प्रश्नः२अ) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत।

(६–८ पङ्क्तिपरिमितः पद्यांशः)

अ १)अवबोधनम् (केवलं १) (केऽपि २ कृती प्रष्टव्ये।) १

अ २) पृथक्करणम् । (जालरेखाचित्रम्/क्रमसंयोजनम् ।) २

प्रश्नः२ब) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत।

(६–८ पङ्क्तिपरिमितः पद्यांशः)

ब १) शब्दज्ञानम् ।(केवलं १) (केऽपि २ कृती प्रष्टव्ये।) १

ब २) पृथक्करणम् । (जालरेखाचित्रम्/स्तम्भपूरणम्।) २

प्रश्नः२ क) पद्यांशस्य माध्यमभाषया अनुवादं कुरुत अथवा अन्वयपूर्तिं कुरुत। ४

(४ पङ्क्तिपरिमितः पद्यांशः)

अन्वये विद्यमानानि अष्ट रिक्तस्थानानि श्लोकतः शब्दान् चित्वा पूरयत ।

प्रश्नः२ ड) स्मरणम् – पाठ्यपुस्तकतः वृत्तस्य श्लोकं शुद्धं पूर्णं च लिखत। ४

प्रश्नः२ इ) माध्यमभाषया वाक्यं ससंदर्भं स्पष्टीकुरुत । (केवलं १) ५

(द्वे वाक्ये प्रष्टव्ये।)

तृतीयः विभागः– स्थूलवाचनम् । (०५)

(गद्यम्/पद्यम्– अवबोधनम्)

(८०–१२० शब्दपरिमितः एकः गद्यांशः वा १६–१८ पङ्क्तिपरिमितः एकः पद्यांशः)

प्रश्नः३) गद्यांशं/पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

अ)वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यं वा असत्यं / योग्यं वा अयोग्यं लिखत। २

ब) संस्कृतभाषया एकवाक्येन उत्तरं लिखत। ३

चतुर्थः विभागः-परिशिष्टम् । **(०६)**

प्रश्नः ४) उचितं विकल्पं चित्वा पूर्णवाक्येन उत्तरत। (केवलं ६/८)

पञ्चमः विभागः- लेखनकौशलम् । **(१५)**

प्रश्नः५) यथानिर्देशं कृतीः कुरुत ।

अ)१) **निबन्धलेखनम्-**३ पर्यायेषु १ विषयम् अधिकृत्य १० वाक्यात्मकं निबन्धं लिखत। १०

अथवा

अ)२) **कथापूर्तिः/परिच्छेदपूर्तिः-**

मञ्जूषातः उचितान् शब्दान् चित्वा १० रिक्तस्थानानि पूरयित्वा कथां /परिच्छेदं पुनर्लिखत। १०

अथवा

अ)३) **संस्कृतभाषया अनुवादं कुरुत।** १०

ब) अपठितगद्यांशं पठित्वा माध्यमभाषया अनुवादं कुरुत । ०५

अथवा

माध्यमभाषया प्रश्ननिर्माणं कुरुत तथा तेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि अपि माध्यमभाषया लिखत। (केवलं ५)०५

षष्ठः विभागः व्याकरणम् - उपयोजनकौशलम् । **(१२)**

प्रश्नः६) यथानिर्देशं कृतीः कुरुत । (केवलं ४ उपप्रश्नाः लेखनीयाः।)

अ)क्रियापदरूपैः कोष्ठकपूरणम् । (८ विकल्पेषु ६ लेखनीयाः) ३

(प्राधान्येन द्वितीयभविष्यत्काल-परोक्षभूतकाल-प्रथमभूत-वर्तमान-आज्ञार्थ विध्यर्थरूपाणि प्रष्टव्यानि)

ब) समासाधारितं कोष्ठकपूरणम्। (८ विकल्पेषु ६ लेखनीयाः) ३

क) रिक्तस्थानपूर्तिः । (४ विकल्पेषु ३ लेखनीयाः) ३

मञ्जूषातः उचितं विकल्पं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत।

ड) वाक्यपरिवर्तनम् । (४ विकल्पेषु ३ लेखनीयाः) ३

I) उपपदविभक्तिः (Governing Cases)

II) सतिसप्तमीरचना ।(Absolute locative)

III) त्वम् ↔ भवान् इति परिवर्तनम् । (interchange त्वम् ↔ भवान्)

IV) स्म अव्ययं प्रयुज्य / निष्कास्य वाक्यं पुनर्लिखत। (Remove /use स्म)

इ) तद्धितानि /कृदन्तानि परिचाययत। तेषाम् अर्थान् माध्यमभाषया लिखत।

(४ विकल्पेषु ३ लेखनीयाः) ३

=====***======

विभागाः	विकल्परहितम्	सविकल्पम्
गद्यम्	२३	३४
पद्यम्	१९	३०
स्थूलवाचनम्	०५	०५
परिशिष्टम्	०६	०८
लेखनम्	१५	४०
व्याकरणम्	१२	१५
एकत्रिताः गुणाः	८०	१३२

संविधान तक्ता

विभागानुसारि	गुणविभाजनम्	उद्दिष्टानुसारि	गुणविभाजनम्	प्रकारानुसारि	गुणविभाजनम्
गद्यम्	२३	ज्ञानम्	११	वस्तुनिष्ठ	३५
पद्यम्	१९	आकलनम्	२०	लघूत्तरी	१५
स्थूलवाचनम्	०५	उपयोजनम्	२७	दीर्घोत्तरी	३०
परिशिष्टम्	०६	कौशलम्	२२		८०
लेखनम्	१५		८०		
व्याकरणम्	१२				
	८०				

*** शिकणाऱ्याच्या पातळीवर ज्ञाननिर्मितीच्या सहा पायऱ्या याप्रमाणे-**

१) माहीत होणे - म्हणजे ज्ञानेंद्रियांच्या साहाय्याने आणि आजच्या प्रगत जगात स्वतःच्या भाषेच्या साहाय्याने जगाची ओळख करून घेणे.

२) आकलन होणे - नुसती माहिती जमा होणे पुरेसे नसते. त्यातील संबंधित माहितीचा अर्थ जाणून घेणे महत्त्वाचे असते.

३) आत्मसात होणे- ज्याचा अर्थ समजला आहे अशा आणि भविष्यात ज्याचा उपयोग होईल अशा आवश्यक वाटणाऱ्या बाबी मनात रुजणे किंवा मेंदूमधील दीर्घकालिक स्मरणकोषात साठविल्या जाणे.

४) मनन करणे - मनात जाऊन बसलेल्या बाबींवर काही हेतू धरून विचार करणे, यातून हेतुपूर्ण स्मृती पक्की होत जाणे.

५) संबंध बांधणे - ज्यांवर विचार होतो, अशा बाबींचा आपल्याच पूर्वानुभवाशी संबंध बांधणे तसेच, जीवनातील महत्त्वाच्या बाबींशी संबंध जोडणे.

६) व्यक्त करणे - आशयबद्ध होऊन जे मनात जमते ते संघटित करून त्याची लेखी वा तोंडी वा अभिनय, कलाकृती, वाङ्मयनिर्मिती याकरवी अभिव्यक्ती करणे.

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक तथा उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे – ४११००४

प्रतिदर्श–कृतिपत्रिका

एकादशीकक्षा — गुणाः ८०

अवधिः होरात्रयम् ।

सूचना : १) सर्वासु कृतिषु वाक्यानां पुनर्लेखनम् आवश्यकम् ।

२) यथासूचनम् आकलनकृतयः व्याकरणकृतयः आरेखितव्याः ।

३) आकृतीनाम् आलेखनं मसिलेखन्या कर्तव्यम् ।

प्रथमः विभागः – गद्यम्। (२३)

(अवबोधनम्, शब्दसम्पत्तिः , पृथक्करणम्, स्पष्टीकरणम्)

प्रश्नः१अ) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

अ १) अवबोधनम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।)

i) उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत । ०१

बालिका चलितुं शक्नुयात्, यतः ....

अ)यदा सा चलितुं प्रयतते तदा सा पतति । ब) पतनस्य भीत्या सा चलनं न त्यजति ।

ii) तस्य अवधानम् आकृष्टम् । (‘तस्य’ स्थाने ‘राघव’ शब्दस्य प्रयोगं कुरुत ।) ०१

iii) रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य संस्कृतभाषया प्रश्ननिर्माणं कुरुत। ०१

मनुष्यः विघ्नानां भयेन प्रयत्नं त्यजति ।

समुद्रस्य समीपे धीवराणां समूहः निवसति स्म । तत्र केनचित् दृश्येन तस्य अवधानम् आकृष्टम् । कस्यचित् गृहस्य अङ्गणे एका एकवर्षीया बालिका तिष्ठति स्म । सा चलितुं प्रायतत । यदा यदा सा चलितुं प्रयतते स्म तदा तदा सा पतति स्म । तदा सा रोदिति किन्तु पुनः चलितुं प्रयतते स्म । राघवः एतद् दृश्यं पश्यन् एव स्थितः । ‘यद्यपि सा जानाति यद् अहं पतिष्यामि प्रहारं प्राप्स्यामि तथापि सा पुनः पुनः प्रयतते । मूर्खबालिका ! चलितुं सा किमर्थमुत्सुका इत्येव आश्चर्यस्य विषयः ।’ इति अनवधानतया सः स्वचिन्तनम् उच्चैः उक्तवान् , ‘‘ महोदय, यदि पतनस्य भीत्या सा चलनम् त्यजेत् तर्हि सा कथं चलितुं शक्नुयात् ? तस्मिन् एव वयसि प्रायत्नसातत्यं सहनशीलतां च बालकः पठति ।’’ एतद् वचनं श्रुत्वा राघवः परिवृत्य दृष्टवान् । कश्चन् वृद्धः धीवरः तस्य पृष्ठतः स्थितः ।

‘‘ पश्यतु तान् कल्लोलान् । सागरकल्लोलाः दिवानिशं तीरं प्राप्तुं प्रायतन्ते । किन्तु मध्ये एव कुत्रचित् ते भग्नाः भवन्ति, पुनः सागरे विलिनाः भवन्ति । किन्तु ते पुनः पुनः अधिकेन उत्साहेन प्रयतन्ते । ’’ वृद्धः धीवरः पुनः अवदत्, हे युवन्, मनुष्यस्य जीवनमपि तथैव अस्ति । विघ्नानां भयेन यः प्रयत्नं त्यजति , तस्य जीवनं कृतार्थतां न गच्छति । अहं भवन्तं तत्त्वज्ञानं पाठयामि इति मा चिन्तयतु । एतद् जीवनस्य मूलभूतं तत्त्वम् ’’इति उक्त्वा धीवरः अगच्छत् ।

‘एतदेव सत्यम् । सा बालिका, सागरतरङ्गा अपि अस्मान् पाठयन्ति’ इति जागृतिः तस्य मनसि प्रादुर्भूता । ‘यदा आपत्तयः मां प्राहरन् तदा मम आत्मविश्वासः नष्टः । अहं पलायनं कर्तुम् ऐच्छम् । ये मयि आश्रिताः तेषां मम गृहजनानां चिन्ताम् अहं न कृतवान् ।’ इति राघवः स्वस्य प्रमादं ज्ञात्वा चिन्तितवान् । आत्मघातस्य विचारं त्यक्त्वा राघवः नूतनेन आत्मविश्वासेन गृहं प्रतिनिवृत्तः ।

अ २) शब्दज्ञानम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।)

i) पर्यायशब्दान् लिखत । ०१

समीपे, प्रहारः

ii) गद्यांशतः विशेषणं चिनुत । ०१

धीवरः .... । आत्मविश्वासेन ....।

iii)गद्यांशतः हेत्वर्थक-तुमन्त-अव्यये चिनुत । (केवलं २) ०१

अ ३) घटनाक्रमानुसारेण क्रमसंयोजनं कुरुत । ०२

राघवस्य स्वचिन्तनम् ।

बालिकायाः पतनम् ।

वृद्धधीवरस्य कथनम् ।

राघवस्य गृहं प्रति गमनम् ।

प्रश्नः१ ब) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

ब १) अवबोधनम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।)

i) उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत । ०१

डॉ. कमलया विक्रम: स्थापित: यत:............................

अ) तया चतुर्दशमासेभ्य: शोधप्रबन्ध: लिखित: ।

ब) सा आचार्योपाधिं प्राप्तवती प्रथममहिला- शास्त्रज्ञा ।

ii) पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत । ०१

कस्य संशोधनार्थं कमला राष्ट्रपतिपुरस्कारेण सम्मानिता ?

iii) तया शोधप्रबन्धः लिखित्वा विक्रमः प्रस्थापितः ।(' तया' स्थाने 'कमला' पदस्य प्रयोग कुरुत) ०१

१९३९ तमे ख्रिस्ताब्दे केंब्रिजविद्यापीठतः आचार्योपाधिं प्राप्तवती कमला प्रथमा भारतीयमहिला । प्रवेशानन्तरं चतुर्दशमासेभ्य एव तया शोधप्रबन्धः लिखित्वा विक्रमः प्रस्थापितः । अस्मिन् शोधप्रबन्धे वनस्पतिकोषिकासु (सायटोक्रोम) प्रकिण्वानि तया संशोधितानि ।

एकः बालकः 'क' जीवनसत्त्वस्य अत्यधिकन्यूनतया 'स्कर्व्ही' नाम्ना व्याधिना ग्रस्तः आसीत् । अस्मिन् व्याधौ रक्तस्रावः भवति । विविधोपायैरपि स व्याधिमुक्तो नाभवत् । अङ्कुरितेषु चणकेषु 'प' जीवनसत्त्वमस्ति । तेन रक्तवाहिन्याः आवरणं दृढं भवति । तत्र जम्बीरसः लवणञ्च योजयामश्चेत् रक्तस्रावस्य प्रतिबन्धो भवेदिति संशोधनस्याधारेण प्रयोगः कृतः । पञ्चदिवसेष्वेव तस्य बालकस्य रक्तस्रावोऽवरुद्धः । रशिया-देशे एतदेव संशोधनं १९७७ तमे ख्रिस्ताब्दे अभवत् । परं कमलया पूर्वमेव १९४३ तमे ख्रिस्ताब्दे एव प्रयोगेन सिद्धं कृतमासीत् । १९७० तमे ख्रिस्ताब्दे 'नीरा' इत्यस्य संशोधनार्थं सर्वोत्कृष्टसंशोधनस्य कृते राष्ट्रपतिपुरस्कारेण सम्मानीतेयम् । 'नीरा' इति ताडवृक्षस्य मधुरद्रव्ये तस्याः संशोधनमासीत् ।

ब २) शब्दज्ञानम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।)

i) सन्धिविग्रहः कुरुत । ०१

विविधोपायैरपि = ...

ii) गद्यांशतः विशेषणं चिनुत । ०१

आवरणं ...., रक्तस्रावः .... ।

iii) गद्यांशतः सप्तमीविभक्त्यन्तपदानां चयनं कुरुत । (केवलं २) ०१

ब ३) स्तम्भपूरणम् । ०२

स्कर्व्ही-रोगविषये

कारणम्	भारते संशोधनवर्षम्	व्याधेः स्वरूपम्	व्याधेः उपायः
------	----------	--------------	------------

प्रश्नः१ क) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

क १) अवबोधनम् । (केऽपि २ कृती कुरुत ।)

i) उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत । ०१

अग्निः लज्जितः भूत्वा न्यवर्तत, यतः............

अ) सः तृणं दग्धुं न शशाक । ब) सः विलम्बेन यक्षं प्रति अभ्यद्रवत् ।

ii) रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य संस्कृतभाषया प्रश्ननिर्माणं कुरुत । ०१

स <u>देवेभ्यो</u>ऽकथयत् ।

iii) अस्माकमेवायं महिमा । ('अस्माकम्' स्थाने 'देव' शब्दः प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।) ०१

पुरा देवदानवानां युद्धमभवत् । तस्मिन् युद्धे देवाः ब्रह्मणः सामर्थ्येन विजयं प्राप्तवन्तः। विजयिनः देवाः प्राप्तं तं विजयं स्वसामर्थ्येन अमन्यन्त । ते अचिन्तयन्, अस्माकमेवायं विजयः, अस्माकमेवायं महिमेति । तद् विज्ञाय परब्रह्म यक्षरूपेण प्रादुर्बभूव तत्र । ते देवाः तत् न विज्ञातवन्तः किमिदं यक्षमिति । देवाः अग्निमब्रुवन् " जातवेद, विजानीहि किमेतद् यक्षम् ? " इति । तथेत्युक्त्वा अग्निस्तत् प्रति अभ्यद्रवत् ।

तदपृच्छत् - " कोऽसि ? " " अग्निर्वा जातवेदाः अहमस्मि ।" इत्यब्रबीत् सः ।

" तस्मिन् त्वयि किं वीर्यम् ? " इत्यपृच्छत् तत् ।

" एतत्सर्वं दहेयं यदिदं पृथिव्याम् " इत्यब्रवीदग्निः । तस्मै तृणं निदधौ । " एतद् दह !" इत्युक्तं यक्षेण । तदुपप्रेयाय तीव्रजवेन किन्तु तन्न शशाक दग्धुं सः । अतो लज्जितो भूत्वा न्यवर्तत । "नैतत् शक्नोमि विज्ञातुं किमेतद् यक्षमिति " स देवेभ्योऽकथयत् ।

अथ देवाः वायुम् अभाषन्त, "वायो, विजानीहि किमेतत् यक्षम्"इति । तथेत्युक्त्वा वायुस्तत्प्रति अभ्यद्रवत् । सोऽपृच्छत् "कोऽसि ? " " वायुर्वाहं मातरिश्वास्मि ।" इत्यब्रवीद् वायुः । " तस्मिन् त्वयि किं वीर्यं ? " इत्यपृच्छद् यक्षम् । "सर्वमाददीय यदिदं पृथिव्याम् ।" इति अब्रवीत् वायुः। तस्मै तृणं निदधौ । " एतद् वह " इति अब्रवीत् तद् । तदुपप्रेयाय तीव्रजवेन किन्तु तन्न शशाक वोढुं सः । अतो व्रीडितो भूत्वा वायुः न्यवर्तत । "नैतत् शक्नोमि विज्ञातुं किमेतद् यक्षम् " इति स देवेभ्योऽकथयत् ।

क २) शब्दज्ञानम् । (केऽपि २ कृती कुरुत)

i) गद्यांशतः पर्यायशब्दान् चिनुत । ०१

लज्जितः ...., धरा ....

ii)सन्धिविग्रहं कुरुत । ०१

वायुर्वाहं = ...

iii) गद्यांशतः पूर्वकालवाचक-त्वान्त-अव्यये चिनुत । (केवलं २) ०१

क ३) कोष्ठकं पूरयत । ०२

देवः	अपरनाम	वीर्यम्
अग्निः		
वायुः		

प्रश्नः१ ड) माध्यमभाषया वाक्यं ससंदर्भं स्पष्टीकुरुत । (केवलं १) ०५

१) किं रोषणाय रुचिरं त्रिषु पातकेषु ।

२) दैवान्यष्टौ महाभयानि ।

द्वितीयः विभागः – पद्यम्। (१९)

(अवबोधनम्, शब्दसम्पत्तिः , पृथक्करणम्, अन्वयपूर्तिः, स्मरणं, स्पष्टीकरणम्)

प्रश्नः २ अ) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

अ १) अवबोधनम् –

i) एकवाक्येन उत्तरं लिखत । ०१

माया नाम्नी महिषी किमर्थं गर्भं दधे ?

इक्ष्वाकुवंशार्णवसम्प्रसूतः प्रेमाकरश्चन्द्र इव प्रजानाम् ।
शाक्येषु साकल्यगुणाधिवासः शुद्धोदनाख्यो नृपतिर्बभूव ।। १ ।।
आसीन्महेन्द्रादिसमस्य तस्य पृथ्वीव गुर्वी महिषी नृपस्य ।
मायेति नाम्नी शिवरत्नसारा शीलेन कान्त्याऽप्याधिदेवतेव ।। २।।
देवैरभिप्रार्थ्यमनल्पभोगं सार्धं तयाऽसौ बुभुजे नृपालः ।
सा चाथ विद्येव समाधियुक्ता गर्भं दधे लोकहिताय साध्वी ।। ३ ।।
सा लुम्बिनीनाम्नी वने मनोज्ञे ध्यानप्रदे देववनादनूने ।
वासेच्छया प्राह पतिं प्रतीता सत्त्वानिभं दोहदमामन्ति ।। ४ ।।

अ २) जालरेखाचित्रं पूरयत । ०२

भगवतः गौतमबुद्धस्य

पितुः नाम	मातुः नाम	वंशः	जन्मस्थानम्
--------	-------	----------	---------

प्रश्नः २ ब) पद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टाः कृतीः कुरुत ।

ब १) शब्दज्ञानम्–

पद्यांशतः नृपशब्दस्य द्वौ पर्यायशब्दौ चिनुत । ०१

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ।। १ ।।
निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः ।
पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् ।। २ ।।
अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ।
गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश ।। ३ ।।
सा दुष्प्रधर्षा मनसापि हिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन ।
अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष ।। ४ ।।

ब २) क्रमसंयोजनं कुरुत । ०२

धेनुः अनुचरभावं ज्ञातुम् इष्टवती ।

वत्सः दुग्धं पीतवान् ।

धेनुः गह्वरं प्रविष्टा ।

नृपजायया धेनुः पूजिता ।

प्रश्नः२ क) पद्यांशस्य माध्यमभाषया अनुवादं कुरुत अथवा अन्वयपूर्तिं कुरुत । ०४

आहूतः सकृदेव यः प्रचलति स्नानाय भोज्याय वा
नादिष्टः समये हरत्यथ चहाशाकादिवस्तूच्चयम् ।
वक्त्यल्पं न निषेधति व्ययविधौ रक्षत्यपत्यं मुदा
कस्याश्चित् क्वचिदेव भाग्यवशतो भर्ता भवेदीदृशः ।।

अन्वयः – सकृदेव .... यः स्नानाय वा .... प्रचलति । अथ समये .... चहाशाकादिवस्तूच्चयम् .... । .... वक्ति, व्ययविधौ न .... , अपत्यं मुदा .... । कस्याश्चित् क्वचिदेव भाग्यवशतः .... भर्ता भवेत् ।

प्रश्नः२ ड) 'वंशस्थ'वृत्तस्य श्लोकं शुद्धं पूर्णं च लिखत। ०४

प्रश्नः२ इ) माध्यमभाषया ससंदर्भं स्पष्टीकुरुत । (केवलं १) ०५

१) स वै पण्डित उच्यते ।

२) विन्ध्याभिधेयो राजति शैलराजः ।

तृतीयः विभागः – स्थूलवाचनम्। (०५)

प्रश्नः ३) गद्यांशं पठित्वा निर्दिष्टां कृतिं कुरुत ।

उत्क्रान्तिचक्रे सर्वेषु सजीवेषु प्रगततमेन मानवेन स्वबुद्ध्या सुविधासाधनार्थं निजावश्यकतानां परिपूर्त्यर्थमतिक्रमणं कृतम् । निसर्गे विद्यमानेषु वनस्पतिषु तथा प्राणिषु आवश्यकान्, उपयुक्तान् च सजीवान् चित्वा तेषामुत्पादने एव स्वार्थपरायणः मानवः मग्नोऽस्ति । सर्वेषां सजीवानां कृते, प्राणिनां च कृते अपि

जलस्थलवायुरूपाणि संसाधनानि आवश्यकानि । न तानि वर्धन्ते प्रत्युत प्रयोगेण हीयन्ते । कालौघे मानवस्य आत्मकेन्द्रिततया तस्य कृते अनावश्यकानि अनुपयुक्तानि च वस्तूनि विनष्टानि । मानवस्य अज्ञानतया हिंसया, जिह्वालौल्येन, उपभोगपरायणतया च प्रतिवर्षं केषाञ्चन प्राणिनां पक्षिणां च संख्या न्यूनीभवति । वृक्षपुष्पफलखगप्राणिनां वैविध्यवशादेव शोभते इदं जगत् । मानवजीवने सृष्टौ विद्यमानानामन्येषां घटकानामतीव महत्त्वं विद्यते । तैरेव जीवनं सुन्दरं संगीतमयं च भवति । चटकादीनि बालानां मित्राणि चिरं जीवन्तु पृथ्वीतले इति धिया मार्चमासस्य विंशतितमः दिनांकः 'चटकादिन'त्वेन उद्धोषितोऽस्ति । निसर्गानुरागिणः बद्धादराः सन्ति संतुलनविषये निसर्गस्य । मानवेन त्याज्यः अविवेकः । ज्ञातव्यं तेनाचिरादेव 'अविवेकः परमापदां पदम्' इति ।

अ) वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यं वा असत्यं लिखत । ०२

१) संसाधनानि प्रयोगेण वर्धन्ते ।

२) स्वार्थपरायणः मानवः निसर्गे अतिक्रमणं न कृतवान् ।

ब) संस्कृतभाषया एकवाक्येन उत्तरं लिखत । ०३

१) चटकादिनं कदा मन्यते ?

२) इदं जगत् कस्मात् कारणात् शोभते ?

३) सर्वेषां सजीवानां कृते कानि संसाधनानि आवश्यकानि ?

चतुर्थः विभागः – परिशिष्टम्। (०६)

प्रश्नः ४) उचितं पर्यायं चित्वा पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत । (केवलं ६) ०६

१) कपित्थपाकनाम्ना .... इति काव्यं ज्ञायते ।

अ) किरातार्जुनीयम् ब) नैषधीयचरितम् क) मेघदूतम्

२) बुद्धचरितं .... विरचितम् ।

अ) कालिदासेन ब) विशाखदत्तेन क) अश्वघोषेन

३) रामायणे .... श्लोकाः सन्ति ।

अ) २७००० ब) २४००० क) १२००

४) गीतगोविन्दस्य कर्ता कः .... इति ।

अ) शूद्रकः ब) जयदेवः क) भर्तृहरिः

५) .... लेखने करुणरसः प्राधान्येन दृश्यते ।

अ) भासस्य ब) कलिदासस्य क) भवभूतेः

६) कृष्णलीलाधारितस्य भासनाटकस्य नामधेयं .... इति ।

अ) अभिषेकम् ब) बालचरितम् क) अविमारकम्

७) राजनीत्याधारितस्य नाटकस्य नामधेयं .... इति ।

अ) महावीरचरितम् ब) मृच्छकटिकम् क) मुद्राराक्षसम्

८) .... इत्यस्य नाटकस्य कर्ता भासः नास्ति ।

अ) मध्यमव्यायोगः ब) कर्णभारः क) मृच्छकटिकम्

पञ्चमः विभागः - लेखनकौशल्यम्। **(१५)**

प्रश्नः ५) यथानिर्देशं कृतीः कुरुत ।

अ १) निबन्धलेखनम् - ३ पर्यायेषु १ विषयमधिकृत्य १० वाक्यात्मकं निबन्धं लिखत । १०

१. नदी । २. मम प्रियं पुस्तकम् । ३. रक्षाबन्धनम् ।

अथवा

२) कथापूर्तिः -

मञ्जूषातः उचितान् शब्दान् चित्वा १० रिक्तस्थानानि पूरयित्वा कथां पुनर्लिखत। १०

आसीद् कश्चित् राजा सदा सुखी । पुरुषाः, स्त्रियः, बालाः सर्वेऽपि प्रसन्नाः तस्य राज्ये । तत्र सर्वाणि सुखानि ------ आसन् । भवेत् मम राज्ये ------ कूपः इति राजा सङ्कल्पितवान् । अथ तेन ------ कारिता । मम उद्यानस्य समीपे अस्ति ------ । अद्य रात्रौ सर्वे तत्र ------ दुग्धं पातयन्तु । प्रत्येकस्य घटपूर्णेन दुग्धेन राज्ये दुग्धकूपः भवेत् । सर्वैः सा घोषणा श्रुता किन्तु प्रत्येकं चिन्तितवान् ''को नु ------ यदि अहं जलं पातयेयम्, अन्ये तु दुग्धमेव पातयिष्यन्ति । भवतु, अहं ------ नयामि । रात्रौ मां न कोऽपि ---- न च ज्ञास्यति इति मत्वा सर्वैः जनैः कूपे जलमेव पातितम् ।

प्रभाते राजा ------ द्रष्टुं गतः । हन्त किमिदम् नास्ति किञ्चिदपि दुग्धम् । ------ एव पूरितः कूपः ।

(कूपं, जलमेव, दुग्धस्य, सुलभानि, जलेन, द्रक्ष्यति, कूपः, घोषणा, घटपूर्णं, जानीयात्)

अथवा

३) संस्कृतभाषया अनुवादं कुरुत । १०

१. ब्रह्मगिरी पर्वतातून गोदावरी नदी उगम पावते.

1.River Godavari originats from the Bramagiri mountain.

२. सूर्य पूर्वेला उगवतो.	2. Sun rises in the east.
३. ते पुस्तक सुन्दर आहे.	3. That book is very beautiful.
४. झाडे लावून पर्यावरणाचे रक्षण करावे.	4. Protect environment by planting the trees.
५. मला माहीत नाही.	5. I don't know.
६. मला दूध द्या.	6. Give me Milk.
७.तू शाळेत केव्हा जातोस ?	7. When do you go to school ?
८. पक्षी झाडावर राहतात.	8. Birds Live on trees .
९. नेहमी खरे बोलावे.	9. Always speak the truth.
१०. संस्कृत-नियतकालिके वाचावित.	10. Sanskrit-magazines shoud be read.

ब) अपठितगद्यांशं पठित्वा माध्यमभाषया अनुवादं कुरुत । ०५

अथवा

माध्यमभाषया प्रश्ननिर्माणं कृत्वा उत्तराणि अपि माध्यमभाषया लिखत। (केवलं ५) ०५

बुद्धिर्यस्य बलं तस्य । मानवाः हि बुद्धिमन्तः प्राणिनः । कस्यचिदपि कार्यस्य सम्पादने बुद्धिरेव प्रधानभूतं साधनं विद्यते मानवानाम् । बलहीनोऽपि मानवः निजयाऽलौकिकबुद्ध्या मत्तानपि गजान् अतिबलशालिनः अपि सिंहान् च स्ववशं नयति । आधुनिकयुगे यानि नूतनानि आविष्काराणि सन्ति तानि सर्वाणि मनुष्यबुद्ध्यैव निष्पादितानि सन्ति । अद्य मानवः स्वबुद्धिबलेनैव चन्द्रलोकं जिगमिषति । अतः एतन्निर्विवादं सत्यं यत् मानवस्य चक्षुः बुद्धिरेव ।

षष्ठः विभागः – व्याकरणम्–उपयोजनकौशल्यम्। (१२)

प्रश्नः ६) यथानिर्देशं कृतीः कुरुत । (केवलं ४ उपप्रश्नाः लेखनीयाः)

अ) मञ्जूषातः उचितान् क्रियापदान् चित्वा कोष्ठकं पूरयत । (८ पर्यायेषु ६ लेखनीयाः) ०३

द्वितीयभविष्यत्कालः	वर्तमानकालः	आज्ञार्थः	परोक्षभूतकालः	प्रथमभूतकालः	विध्यर्थः

(करिष्यति, उपैति, प्रहिणोति, रुद्यात्, उपानयत्, बभूव, मेने, वेद)

ब) समासाधारितानि रिक्तस्थानानि पूरयत । (८ पर्यायेषु ६ लेखनीयाः) ०३

समस्तपदम्	**विग्रहः**	**समासनाम**
राजर्षिः	....	कर्मधारय
....	लग्ना दृष्टिः यस्याः सा	....
शक्रसमः	शक्रेण समः	....
सूत्रधारः	....	....
....	वासाय गृहम्	चतुर्थी तत्पुरुष
फलमूलकन्दम्	....	समाहार द्वन्द्व

क) उचितं पर्यायं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत । (४ पर्यायेषु ३ लेखनीयाः) ०३

१) दुर्भिक्षे राजा बीजभक्तोपग्रहं कृत्वानुग्रहं .... । (कुर्वते / कुर्यात्)

२) आपत्सु न मुह्यन्ति .... पण्डितबुद्धयः । (नराः / नरः)

३) .... सह न कदापि स्वैरम् अभाषत । (आर्येण / आर्यात्)

४) मार्गात् रथं दूरीकृत्य .... गमनाय मार्गं दत्तवान् । (तस्य / तस्मै)

ड) वाक्यपरिवर्तनम् । (४ पर्यायेषु ३ लेखनीयाः) ०३

१) .... जनपदं रक्षेत् । (रिक्तस्थाने तद् सर्वनाम्नः उचितं रूपं प्रयुज्य वाक्यं लिखत ।)

२) गतेषु अस्मासु राजा नः शिरः स्थानानि पश्यतु । (यदा – तदा प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।)

३) भवान् न अर्थमवेक्षते । ('भवान्' स्थाने 'त्वम्' प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।)

४) कोसलराजः कोसलं पालयति स्म । ('स्म' निष्कास्य वाक्यं पुनर्लिखत ।)

इ) तद्धितानि /कृदन्तानि परिचाययित्वा अर्थान् माध्यमभाषया लिखत। (४ विकल्पेषु ३ लेखनीयाः) ०३

१) आतिथेयम् २) निरूढा ३) औपनिषदः ४) विश्रुताः

=====*****==========*****============*****==========*****===========*****=======

महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व
उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे –४११ १०४